ШАБЕНДЕ

НЕЖЕП ОГЛАН

ТДН
АШГАБАТ 1943

ТУРКМЕНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

СЕКТОР ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

ШАБЕНДЕ

НЕДЖЕБ ОГЛАН

Подготовили к печати Н. Ходжаев и П. Агалиев
с предисловием Н. Ходжаева

Под редакцией кандидата филологических
наук Б. А. Каррыева

ТУРКМЕНСКОЕ ГОСОБ'ЕДИНЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АШХАБАД—1943

СССР ЫЛЫМЛАР АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ТҮРКМЕНИСТАН ФИЛИАЛЫ. ТАРЫХ, ДИЛ ВЕ ЭДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

ДИЛ ВЕ ЭДЕБИЯТ СЕКТОРЫ

АкР
6022

ШАБЕНДЕ

НЕЖЕП ОГЛАН

Чапа тайярланлар: Н. Хожаев ве П. Агалыев
Сөз башы язан Н. Хожаев

Филология ылымларының кандидаты
Б. А. Гаррыевиң редакциясы билен

БИБЛИОТЕКА
Академия Наук
СССР

БИРЛЕШЕН ТҮРКМЕНДӨВЛЕТНЕШИР
АШГАБАТ—1943

EB_1943_AKS_1024

БИБЛИОТЕКА
Академии Наук
СССР

Суратчы *Ивченко Д.*
Техредактор *Волянская О.*
Корректор *Дурдыев Меликгулы*

Өнүмчилиге берилди 12/XI—42 й. Чап этмэге ругсат эдилди
27—43 й. Чап листи 2,75. Автор листи
БТДН 391 Тиражы 5.000. Заказ № 2450. И 0916

ТССР ХКС янындакы метбугат ишлери управлениесиниң Полиграфкомбинатында чап эдилди. Ашгабат шәхери, Сивинская 22.

СӨЗ БАШЫ

Түркмен халкы шахырларыны асырлар бойы сөйүшиялы, багшыларыны, сазандаларыны хем чуң йүрекден сөймеги башарып олара улы хормат гоюп гелйәр.

„Хер ишиң хайры ягшыдыр,
Тойың гелшиги багшыдыр“

диен халк накылы тәтәнден айдылмандыр. Багшылар тойың, томашаның гелишиги, мәрекәниң ярашыгы болупдырлар. Олар айдян айдымлары, чалян якымлы сазлары билен көпчилигиң йүрегинден туруп, яданлара дынч, гамлылара теселли берипдирлер, айдян ышкы роман ве дессанлары билен яшларың зовкына зовк гошуп, гоҗалан йүреклери гобсундырыпдырлар, айдян гахрыманчылык романлары, эпослары билен көпчилигиң гайратына гайрат гошупдырлар.

Гечмишде яшап өтен шахырларымызың ве языҗыларымызың дөреден эсерлериниң эп-эсли бир бөлеги шоларың үсти билен агыздан-агыза гечирилип бизиң заманамыза гелип етишди. Ленин—Сталин милли сыясатының саясында гүн сайын өсйән милли формалы, социалистик мазмунлы медениетимизиң ве чепер эдебиятымызың өсүшинде улы орун тутян мәдени мирасымызың шу гүне гелип етишмегинде хем халк багшылары белли орун тутярлар.

Багшылар диңе бир айдым, гошгылары саза гошуп айдян хош оваз адамлар болмаклары билен чәкленмән, олар өзлериниң айдян улы-улы эсерлериндәки шахырлар, языҗылар тарапындан дөредилен типлериң хер бирине берилен айры-айры хәсиетлери, өз динлейҗилериниң гөз өңине гетирйән сөзлер ве херекетлер билен гөркезип актёрлык ролыны хем ерине етирипдирлер.

„Багшылар-сазандалар йөнекей адамлар дәлдир, оларың гелен ерине байлык-девлет гелермиш. Олар еңиҗилик гүйҗе

эе болан адамлардыр“ диен дүшүнже эсасында дөрән бир нәче аталар сөзи довам эдип гелйәр.

„Юрда бела гелер болса,
Төре билен тозан гелер;
Юрда дөвлет гелер болса,
Багшы билен озан гелер“

Шу ве шуна меңзеш энчеме накыллар багшыларың, сазандаларың бизиң дурмушымызда эе болан хорматыны, шөхратыны, дабарасыны гөркезйәрлер.

Багшыларың, сазандаларың халк тарапындан дөредилен улы уссады бар. Кәбир мифики дүшүнжелере гөрә олар өзлериндәки еңижилик гүйжи шол өзлериниң уссады Ашыкайдындан алярлармыш, айдышып еңен вагтларында шоның ады билен еңйәрмишлер.

Багшы ве сазандаларың еңижилик гүйчлери хакындакы бу дүшүнже халк дөредижилигине ве классык шахырларымызың дөредижиликлерине-де гечипдир. Ислән гахрыманчылык, ислән ышки, ислән фантастик, ислән социал темадакы эсерлер болсын, шоларың хеммесинде сазың, чепер сөзиң еңижилик ролы белли дережеде өзине орун алыпдыр. Муңа мысал: гахрыманчылыга дегишли түркмен халк эпосы „Гөроглыда“ дутарсыз ери ёк. Онуң „Өвез өйленен“ бөлүминде сазың, чепер сөзиң гудрети хакында шейле дийилйәр: Гөроглы Леке патышаның гызы Гүлрухы Өвезе алып бермек үчин, Леке патышаның шәхерине баряр. Гүлрухың багбаны Саңсар бабаның өйини салгы алып, онуң билен танышяр ве оңа өзиниң максадыны гүррүң эдип берйәр. Саңсар баба болса Гүлрухың көшгине адам оглы-адамзадың гирип билмежегини, барды-гелди йүз мүң мушакгат билен гирәенде-де онуң жадыгөй еңңеси Хупнышана душуп, агач, я-да даш болуп шол көшкде өмүрлик галжагыны айдяр.

Эмма Гөроглы ол көшке гирйәр. Голындан ынсан сыпып билмейән мешхур жадыгөй Хупнышаны сазының гудрети билен өзине боюн эгдирйәр. Гүлрухы көшкден чыкарып алып гачмакда ол жадыгөйи өзине көмекчи хөкмүнде пейдаланяр.

Шабендәниң „Саятлы—Хемра“ атлы ышки романында, эсериң баш гахрыманы Хемра Саят хана яраяр. Сазыны, сөзини эшиденден соң болса оңа чын йүрекден ашык боляр. Шол эсериң көмекчи гахрыманларындан ашык Ахмет өз оглы Хемраны Саят хана говшурып юрдына гелйәркә, ёлда оңа гаракчылар учраяр. Гаракчылар оны өлдүрмекчи болярлар

Эмма ол сазынын гудрети билен гөкден учуп барян дурналары ере дүшүрип, гаракчылар голында өлмекден азат боляр ве өз юрдына гайдяр.

Магрупи шахырың гахрыманчылык романларындан мешхур „Юсуп—Ахмет“ романының баш гахрыманлары Юсуп ве Ахмет Гөзел шаның зынданына дүшйәрлер. Ша тарапындан: „Олара нан-сув берениң башы өлүмли, малы таланлы“ диен хөкүм чыкарыляр. Шол хөкүме гарамаздан Гарагөз диен гөзел оларың сазына ашык болуп, тә зындандан бошаянчалар, вагтыны тапып олары иймек-ичмек билен үпжүн эдип дуряр. Сонра болса Юсуп ве Ахмет шаның көшк шахыры Гөкжек шахыр билен айдышып, сазда, сөзде үстүн чыкмаклары нетижесинде зындандан бошадылярлар.

Магрупының гахрыманчылык эсерлеринден бири болан „Дөвлетяр“ дессанында хем эдил шуның ялыдыр. Эсериң баш гахрыманы Дөвлетяр Агамәммет ханың зынданына дүшен вагтында, үч йылдан соң ханың көшк шахырлары Иса-Алы, Муса-Алы билен айдышып, сазда хем сөзде олары еңмеги нетижесинде, хан өз эден әхти боюнча оны зындандан бошатмага меҗбур боляр.

Магрупының ышки-фантастик эсерлеринден „Сейпелмелек-Медхалҗамал“ диен эсеринде Сейпелмелек атлы бир йигит Медхалҗамал диен перизады дүйшинде гөрйәр. Йигит өз сөйгили перизадына говушмак үчин, яныың йүз йигит яраны билен уграяр. Ёлдашлары ёлда сува гарк болуп хеләк болярлар. Онуң еке өзи „дөвлер, аждарлар“ билен-урушяр. Сөйгили перизадының „дөв“ голында эзилйән аял доганыны азат эдип, онуң билен доган окашяр ве оны өзи билен алып баряр. Сейпелмелек шонча мушакгатлар чекип сөйгүлисиниң янына баран вагтында, сөйгилиси онуң йүзине-де серетмейәр. Эмма перизат Сейпелмелегиң сазыны эшиденден соң вели, она жаны-дилден ашык болуп, өзи ялбармага башлаяр ве илки гүлер йүз билен гаршы алмандыгына өтүнч сораяр.

Ышки-социал темадакы эсерлерден бири болан „Шасенем-Гарыбың“ халк вариантында, атадан етим галан өйсүзилсиз гарып йигидиң дине җадылы сазы аркалы ша гызы Шасенеме өйлененлиги хакында гүррүң эдилйәр. Шол догрыда эдилйән гүррүңлер еке бир Гүндогар халкларының арасында болман, Европа эдебиятчы—алымлары арасында ве бейик рус халкының арасында-да мәлимдир.

1819-1820-нжи йылларда Руссия дөвлети тарапындан Түркменистана „сыяхата“ гелен капитан Н.Н. Муравьев Хывадан ызына гайданында Шасенем-Гарып хакында эшиден гүррүңлерини ятлап шейле язяр:

„...Соңкы гүнлерде Довдагала, Гызылгала ве Шасенем галаларының харабачылыгының голайларындан гечдик.

Шасенем көшкиниң янында как сувы бар экен, кервенлер чөле гитмек үчин ондан герек сувларыны алярлар. Шол ер билен багланшыклы ажайып легендалар айдыляр.

Бир бегиң Шасенем диен гөзел гызы болан. *Диңе өзиниң айдымлары ве тамдырасы билен шөхрат газанан өйсүз-илсиз Гарып атлы яш йигит бу гөзели сөйүпдир.* Шасенем огланы сынамак үчин онуң еди йыллап айралыкда гезмегини талап эдйәр... Ол даш-төверегини габап алан хер хили ховплар ичинде еди йыллап мысапырчылыкда гезйәр, хер халда озалкы сөйгиси билен гайдып гелйәр... Гарыбың гелмегине үч ай галанда, атасы Шасенеми өзиниң бай гоңшысына бермәге сөз берйәр. Сенемиң хемме хайышлары ве гаршылык гөркезмеклиги пейдасыз боляр. Гарып тамдырасыны алып, тойың болуп дуран ери—Шасенемин чадырының янына баряр. Ол гезен юрдыны, өзиниң хыжувыны ве гайгы-гамларыны аңладян ышки айдымларыны айдып, дутарының киришлерине какяр. *Онуң сөзлери-овазы ве ялынлы дуйгылары хеммәни боюн эгдирйәр... Онуң айдымларының гудрети билен Шасенемиң атасы гызыны Гарыба берйәр...*"[1])

Айдымчының, сазың кувваты-гүйжи, гудрети хакында айдылян шуның ялы мысаллары түркмен халк дөредижилигинде ве классык шахырларымызың дөредижиликлеринде ислән мөчбериңде тапмак болар. Шуларың хеммеси музыканы, халк багшыларыны, айдымчылары дабаралардырмагың, шөхратландырмагың, сөймегиң ве олары горап сакламагың ымтылышлары нетижесинде йүзе чыкыпдыр.

„Нежеп оглан" дессаны хем багшы-сазандаларың дурмушындан языпдыр.

Бу эсериң гысгажа мазмуны ашакдакы ялыдыр.

Харазмин (Хорезм) велаятында Солтанэсен диен бир хөкүмдар боляр. Онуң көшк багшысы Элбент Генже-Гарабаг патышасының арадан чыкан везириниң дул галан яш аялы, Сона гелни дүйшинде гөрүп, оңа ашык боляр.

Генже-Гарабагдан Солтанэсенин юрдына гелен кервенлер йүкини битирип, ызына гайтмакчы болан вагтында Солтан-

---

[1]) Курсивлер менинки (Н. Х.). Цитирленди „Странички прошлого Туркмении" диен китапдан. Ашгабат, 1929 й., сах. 58—59.

эсен патышаның янына барярлар. Солтанэсен патыша кервенлериң хайышы боюнча өз багшысы Элбенди чагырып мыхманлара үч-дөрт хең айдып бермеги буюряр. Элбент багшы айдымыны өзиниң гөрен дүйшинден—Сона гелинден башлаяр. Сона гелне белет кервенлер ол хакда Солтанэсене ве Элбент багша гүррүң эдип берйәрлер, Сонаның гөзеллигини тарып эдйәрлер.

Элбент багшы шаның хемаяты аркалы шол кервенлер билен гидип, Сона гелни алып гелйәр.

Сонаның голында овалкы адамсындан Нежеп атлы еди айлык оглы галяр.

Нежеп еди яшына етйәр. Гүнлерде бир гүн Элбент Солтанэсениң чакылыгы билен бир яна гитмекчи болан вагты, ябысының ийм-сувына гарамагы Нежебе табшыряр. Нежеп гүндиз ойнап, агшам уклап вагтыны гечирйәр, нетижеде ябы бир гиже-гүндиз ач-сувсуз галяр.

Элбент багшы ябының ийдедилмәнлигини баханалап Нежеби уряр, хорлаяр.

Нежеп өвей атасындан бу арыны сазда ве сөзде енип алмак максады билен, багшы ве сазандаларың уссады Ашыкайдының янына гидйәр. Нежеп агыр ягдайларда яшап онуң хызматында еди йыл болaндан соң ызына гайтмага ругсат сораяр. Уссады оңа сынаг этмек үчин бир нәче соваллар берйәр, Нежеп ол соваллaрың хеммесине жогап берйәр. Етишдирен шәгирдиниң берен жогапларындан вагты хош болан уссады—Ашыкайдың өзиниң мешхур дутарыны Нежебе багышлаяр ве бир нәче пенди-несихат эдип оны ёла саляр...

Нежеп Солтанэсен патышаның ве онуң эмелдарларының хузурында өвей атасы Элбент билен айдышып, сазда хем сөзде оны еңйәр.

Элбент еңиленсоң ша оны масгаралап көшгинден ковяр, онуң орнына өз көшкинде Нежеби алып галмагың пикирине гиришйәр. Ша: „Нежебе шу ерден гыз алып берсек хич яна гитмез" диен пикир билен думлы-душа хабар иберип, кырк-гиже гүндизлик той башлаяр. Шаның өйлендирмекчи болян пикиринден Нежеп хабарсыз. Тойың багшы ве сазандалыгыны Нежебе табшыряр.

Нежеп отуз еди гиже-гүндиз айдым айдып саз чаланындан соң, онуң дабарасы Солтанэсениң арадан чыкан везириниң гызы Мылайым хана етишйәр. Мылайым хан хызматгәрини иберип, ассырынлык билен Нежеби өз көшкине чагыряр.

Солтанэсен Нежеби ве Мылайым ханы өлүме буюряр,

эмма иң соңында Ахмет бег атлы бир серкерде олары өлүмден халас эдип Нежеби Мылайыма өйлендирйәр.

Авторың шейле тематикада эсер язмак билен гөз өңинде тутан баш максады саз-сөхбети, музыканы шөхратландырмак болупдыр Ол бу эсеринде бир нәче меселелере дегип гечйәр. Шол меселелерден бири шаларың, солтанларың музыкага ве умуман сунгат адамларына түйс эксплоататорлык гөзи билен, первайсызлык, текепбирлик, әсгермезлик гөзи билен гарандыкларыны паш эдйәр. Муны автор шаның көшкинде өмрининң ахырына ченли хызмат эдип гелен Элбент багшының иң соңында масгара эдилип ковулмагы ве онның орнына кабул эдип алан багшысы Нежеби өлүме хөкүм этмеги билен субут эдйәр.

Икинжи меселе хер бир адамың өз кәрине өкде болмак меселесидир.

Яш Нежебиң көшк багшысы Элбенди еңмеклиги, Нежебиң ёкаркы уссатдан тәлим алмагы ве өз кәрине өкде болмагыдыр. Автор шоны гөркезмек билен багшыларың ве сазандаларың өз кәрлерининң техникасыны эле алан уссатлар болмагыны оларың өңинде дүйп везипе эдип беллейәр.

Үчүнжи меселе аял-гызларың саза-музыка гаттнашыклары барададыр.

Автор бу барада хем (өз яшан заманасына ве җемгыет гурулшыгына таранында) бир нәче прогрессив пикирлери өңе сүрйәр. Аял-гызлар саз-сөхбете гатнашмакда эркеклер билен дең хукуклы болмалыдыр. Автор бу пикирини өзининң эсеринде гатнашдырян Сона гелнин, ховза сува гелен чарвадар гелнин, Нежеби шаның тойындан алып гайтмага баран чорының, иң соңында хем Мылайым ханың үсти билен берйәр.

„Нежеп оглан" дессанының голязмасы хенизе ченли эле дүшүрилен дәлдир. Бу хакда бар болан хемме материаллар халк багшыларының ве яшулыларың сөзи боюнча язылып алынды.

Бу эсериң үстини долдурмакда Өре багшы Сейитмәммет оглы ве Мәммеданна Сопы багшы огуллары айратын хем улы көмек этдилер. Эсери чапа тайярлан вагтымызда ЫАТФ-ың голязмалар фондында бар болан хемме материаллар пейда-

ланылды.*) Шоңа гарамаздан эсериң шу неширине диңе Дашховуз варианты диймек болар.

Бу эсериң авторы хакындакы меселе хәзирликче гутарныклы такыкланмаса-да, багшылар арасында довам эдип гелйән гүррүнлер оны Шабенде шахырыңкы диймәге бизе эсас дөредйәр.

Бу дессаның бүтин кыссалары ве айдымлары билен башдан-ахырына ченли билйән Мәммеданна Сопы багшы оглы өзиниң 1822-нжи йылда энеден догуп 70 яшында—1892-нжи йылларда арадан чыкан атасы Сопы багшыдан накыл эдип, „Нежеп оглан" эсерини язан Шабенде шахыр дийип тассыклаяр. Багшы Назар Бага хем шол пикире гошуляр. Шейлеликде бу эсер Шебенде шахыр тарапындан язылан „Нежеп оглан" дессаның фольклорлашан халк варианты болуп чыкяр. Бу эсериң голязмасы тапылманы үчин, шу биринжи неширининң долы я-да долы дәлдиги хем хәзирликче чөзүлмедик бир меселедир. СССР Ылымлар Академиясының Түркменистан Филиалының Тарых, дил ве эдебият институтының бу хакда алып барян дернев ишлери гелжекде шол меселелериң үстини гутарныклы ачар дийип умыт эдйәрис.

Н. Хожаев.

---

*) 1. Дашховуз областының Көнеүргенч район, Бәшинжи оба советине гарашлы „Тәзе дурмуш" колхозының колхозчысы Нуры Халык оглының сөзи боюнча язылып алынан вариант, язып алан Ата Атамырат оглы, 1939 й. 12-июнь.

2. Абдырахман Ширмәммет оглының сөзинден язылан вариант (Абдырахманың аслы Дашховуздан, хәзир Гызылэтрек районының Акяйла обасында яшаяр) язып алан П. Агалыев, 26/XII—40 й.

3. Сарыев Г. тарапындан язылып алынан вариант, 7/VI—41 й.

4. Дашховуз областының Тагта район, Гарагулак оба советине гарашлы Карль Маркс адындакы колхозда яшаян Өре багшы Сейитмәммет оглындан язылып алынан вариант, язып алан П. Агалыев. 27/V-40 й.

5. Дашховуз областының Көнеүргенч районындан мешхур багшы Мәммеданна Сопы багшы оглындан язылан вариант, язан Аба Гаррыев, 1939 й.

НЕҖЕП ОГЛАН

Эмма равылар аңдаг роваят кыларлар ким, гадым эйямда, Харазмин юрдында[1]) Солтанэсен патыша диен бир патыша бар эрди. Атарманлыкда, чапарманлыкда, ашлылыкда, гылычлылыкда бир өзи эрди.

Гүнлерде бир гүн онын юрдына Генже-Гарабаг диен юртдан бир бөлек кервен гелди. Ол

[1]) „Дияр велаятында" диен варианты хем бар. Бизиң пикиримизче Харазмин юрды диен вариант догры болса герек. Чүнки Генже-Гарабага гидйэн кервенлер, эсерде гөркезилшине гөрэ, ёлда Ашыкайдында дүшүп өтйэрлер. Ашыкайдының габры болса Хорезмдедир.

кервенлер сатҗагыны сатды, алҗагыны алды, өз юртларына гайдарман болдылар. Олар отурып өз-ара маслахат этдилер:

— Биз мундан юрдымыза баран вагтымызда: „Солтанэсен патышаның юрдында гең-энайы нәме гөрүп эшитдиңиз?“ дийип хабар сорарлар. Биз хем: «Аргышымызы битирип гайтдык» дийсек, бу гепимиз келте болар. Гелиң патышаның янына баралың. Юрдының багшысындан, ягшысындан, дәп-адатындан, ресим-кадасындан хабар алалың,— дийишдилер.

Булар: «Шол ягшы-да, шол ягшы» болушып, патышаның янына уградылар. Патышаның арз җайына барып, гол говшурып, салам берип дурдылар.

— Хә, мыхманлар, нәме арзыңыз бар?

— Тагсыр патышахымыз, биз сизиң юрдыңыза Генҗе-Гарабагдан гелипдик. Сатжагымызы сатып, алҗагымызы алдык. Инди хем ругсат берсеңиз, юрдымыза гайтсак диййәрис.

— Көп ягшы эдипсиңиз, гитсеңиз ёлыңыз хайырлы болсын, ругсатдыр.

— Эй патышахым, биз сизиң юрдыңызың хич бир ресим-кадасы билен таныш бола билмедик.

— Бизиң юрдымызда гең-энайы када ёкдыр, өз юрдыңызың ресим-кадасындан айдып отурың.

— Тагсыр патышахым, бизиң юрдымызда хем гең-энайы ресим-када ёк вели, йөне бизиң илата мыхман болуп баран адамлары саз-сөхбет билен уградярлар. Эмма сиз болсаңыз оның ялы этмән: «гитсеңиз ругсатдыр» дийип айтдыңыз. Тагсыр, сизиң саз-сөхбетсиз угратмакчы болышыңызы келтерәк гөрдик,— дийдилер.

Патышаның бир багшысы барды, оның адына Элбент багшы диердилер.

Патыша:

— Мыхманларың гөвни саз-сөхбет исләпдир. Деррев бар-да Элбент багшының алып гел, — дийип, бир атлыны иберди.

Ясавул атланып гидиберсин. Инди хабары Элбент багшыдан эшидиң. Элбент багшы аялсызды. Ол хемише өйленмегиң пикиринде, көй-көчесинде гезерди.

Айдан ай гечди, гүнден гүн гечди, ол гиже ятырка бир дүйш гөрди. Дүйшинде Сона диен бир овадан гелни гөрди. Элбент багшы бу гелинден:

— Саңа ким диерлер ве хайсы ериң сонасысың? — дийип сорады.

Онда ол гелин:

— Несип болса, сениң сонаңдырын, — дийип мылайымлык билен хал-ахвал сорап, Элбент багшының якын янында отурды.

Элбент багшы оның билен мухупбети-мухупбете гатып, өпушип, гучушып отуран махалында, патышаның иберен атлысы бәрден барып:

— Ахов, Элбент багшы, өйиңде бармысың? — дийип гыгырды. Элбент багшы бу якымсыз сесе тисгинип оянды. Гөрсе: Сона гелинде ёк, зат-да ёк. Еринден галып гапа чыкса, бир атлы абанып дур. Атлы Элбент багша йүзленип:

— Сени патыша чагыряр, — дийди.

Онда Элбент багшы ах, вах эдип:

— Патышаның хызматына барара халым ёк. Даңдандан бәри ярамаярын, кесел болупдырын, — дийди.

Ясавул патышаның янына гайдып гелди.

— Патышахым, Элбент багшы кесел болупдыр. Хич зат билен хошы ёк.

— Хей бир агыз, ярым агыз геплемәге ярадымы?

— Хава, патышахым, аз-овлак гүрлешмәге ярады.

— Ики агыз сөз айтмага яран болса, гелмәге-де ярар. Хайдан-хай ковуп алып гел. Яраса-да гетир, ярамаса-да гетир!

Ясавул икинҗи ёла атланды. Элбент багшының гапысында атыны кесердип дурды-да:

— Эй Элбент багшы! Патышадан буйрук — деррев дутарыңы элиңе алып өңиме дүш! — дийди. Элбент багшы дутарыны алып уграды. Шол барышда патышаның арз җайында пейда болды, баш эгип, салам берди.

Патыша:

— Эй Элбент багшы, бир мертебе адам ибердим, гелмедиң, гаты улалан экениң.

— Тагсыр шахым, биринҗиде гелмедигими багышлаң: даңдандан бәри кесел болуп ятдым.

— Кесел хем болсаң, ал элиңе сазыңы, хемишеки ялы үч гиҗе-гүндиз, дөрт гиҗе гүндиз айтдырып отурҗак дәл. Гайдарман мыхманлара бир бәш келеме нама айдып берсең болар.

Элбент багшы «аҗап болар, шахым» дийип, мыхманларың арасына барды. Гөрсе: ынха бир җаханкеште йигитлер.

Элбент багшы:

— Шулар ялы гезенде йигитлер хер бир затдан хабарлы болар, дүйшимде гөрен Сона гелинден бир хабар тутайын, — дийип, элинде сазы, дилинде сөзи, бәш келеме сөз айдар герек:

Агалар, ятырдым бирҗе дүйш гөрдим,
Ядымдан чыкмаяр ады Сонаның;
Нәгехандан оны гөрүп иш гурдым,
Ядымдан чыкмаяр ады Сонаның...

Онуң билен бир дүшекде отурдым,
Аглая-аглая даңым атырдым,
Мен голымдан нәзли ярым йитирдим,
Ядымдан чыкмаяр ады Сонаның.

Кайдан гелдигини биле билмедим,
Шол дилберден хабар ала билмедим,
Багының гүлинден тире билмедим,
Ядымдан чыкмаяр ады Сонаның.

Дилбер билен бага сейран этмедим,
Гол узадып, гоша нарын тутмадым,
Арман көпдир, гужаклашып ятмадым,
Ядымдан чыкмаяр ады Сонаның.

Элбент айдар, беглер, сизден соралы,
Биле билмен, не жайлары гаралы,
Сөвдагәрлер, сизден хабар аралы,
Ядымдан чыкмаяр ады Сонаның.

Элбент багшы бу сөзини тамам эденден соң, отуран мыхманлар бири-бирине гарап, йылгырышдылар.

Ол вагтда Солтанәсен патыша:

— Эй мыхманлар, багшымызың сазына гөвниңиз етмедими, сөзине гөвниңиз етмедими, я-да бизе гөвниңиз етмедими? — дийди.

Онда мыхманлар:

— Тагсыр патышахым, хер ким гүлсе өз айбына гүлйәр.

— Сизиң нәме айбыңыз бар?

— Патышахым, бизиң юрдымызда-да патышахымыз бар, ол патышаның бир везири барды, онуң аялына Сона гелин диердилер. Ол везир

EB_1943_AKS_1024

дүнйәден өтди, Сона гелниң башы бош галды. Оның ат-овазасының дүшмедик юрды ёк экен. Биз шоның тарыпының шу ерлере-де дүшүп йөршине гең галып гүлүшдик.

— Эй мыхманлар, ол гелниң ат-овазасы хениз бизиң юрдымыза дүшмәнди. Бу бидөвлет багшының геп ырамындан мәлим болмагына гөрә, дүйшинде шол гелине ашык болупдыр. Биз багшымызы иберсек, патышаңыз шол гелни бизиң багшымыза бермезмикә?

— Эй патышахым, шаларың дилеги шалардан битер. Сона гелиндагы кырк гелиндир. Сона гелин билен кырк бирдир. Ол гелинлер бир бирлеринден узын-да дәл, гысга-да дәл, аррык-да дәл, семиз-де дәл, хеммеси бир галыпда, бир меңзешдирлер. Ине шол кырк бир гелниң ичинден Сона гелни танап тута билсе, хич бир чыкдайҗысыз алып гайдыбермелидир. Эгер танап билмесе, ол адамыны өз топрагындан ковуп чыкаряр.

Патыша Элбент багша гарап:

— Хай, Элбент багшы, сен Сона гелни кырк бир гелниң ичинден танап алып билҗекми, я-да ёк? Беллисини эт.

— Пәхей, патышахым, мен Сона гелни сегсен гелниң ичинде гөрсем хем, аркайын сайлап алып билерин!

— Сен эгер Сона гелни танап аларын өйтсең, кервенлер билен даклыш-да гидибер.

— Тагсыр патышахым, Сона гелне гитмек үчин маңа бир неме теңңе билен бир ёрга ат берсең, баран еримде ишим мәхетдел галмаз ялы, хат берсең гидиберерис.

Патыша бир гитгир ёрга тайын этдирип, бир неме пул хем берип, Генҗе-Гарабагың шасына хат язып Элбент багшының элине берди.

Элбент багшы шаның хатыны голтук жүбисине салып, дутарыны хейкеллейин бойнындан асып, Генже-Гарабагдан гелен кервен билен нирдесиң Сона гелин дийип, ёла рована болды. Бэш гүн йөредилер, он гүн йөредилер, он бэш гүн йөрэнлеринден соң Элбент багшы:

— Эй җоралар, мен сизиң аягыңыза гарап ядадым. Сиз маңа бу ёлың гырыны, чөлини, дагыны салгы бериң, мен өзим гидейин, — дийди.

Кервенлер:

— Багшы ага, мундан гитсең, өңинден бир гумлук гелер, оның аңырсы бир кентдир, кентиң аңырсы ене гумлукдыр, ол гумлук билен гидер отырсың, гайраңда бир гара баглык пейда болар. Ол гара баглыгың гайрасында бир гара чатма пейда болар. Шол чатма барып дүшсең, шоның ичинде бир кемпир бардыр. Сениң хызматыңы шол кемпир битирер,—дийдилер.

Кервениң аягына йүреги гысып халыс болан багшы, «асса гачан намарт, гушгуна берекет» дийип, ёрга бир жүбт гамчы урды. Он бэш гүнләп эркине гойберилмедик гидиҗи ёрга гөйә йылдыз сүйнен ялы сүйнди-гидиберди. Гумлукдан гечди, кентиң гарасы гөрүнди, өңинден бир оглан чыкды. Элбент багшы ёрганың башыны чекип:

— Эй оглан, бу кенте нэме дийип ат берйэрлер?

— Ага, бу кентиң адына Төвриз диййэрлер.

Элбент багшы ёрганы Төвризиң ичи билен сүриберди. Төвризи гечренсоң, гүнбатар тарапда бир җая гөзи дүшди. Ол җай ажап сапалы җайды. Элбент багшының гөвнине «шу җайда бир чай ичип, чилим чекип өтиберсем» диең пикир гелди. Ёрганы сүрүп ишикден барды-да: «Хабарлаш!» ди-

йип гыгырды. Шол заман ичерден бир яш йигит сычрап гапа чыкды-да:

— Ага, нәме хабар герек? — дийди.

Элбент багшы:

— Өтермен ёлагчы, бир чилим берсеңиз, — дийди.

Бу ере бир бөлек ага-бег, төре йигитлер җем болупдылар. Элбент багшы билен хабарлашан йигит товсуп ичери гирди. Онда ичердәки йигитлер:

— Дашардакы ким?

— Аркасында дутары бар, «өтермен ёлагчы, бир чилим берсеңиз» дийип сораяр.

— Аркасында дутары болса, мәреке гөрүп йөрән йигитдир. Атыны тут, ичери гирсин, чилим бер, чай ичсин, — дийдилер. Ол йигит ишиге гелип, Элбент багшының атдан дүшүп, ичери гирмегини сорады. Көп вагтдан бәри мәрекә зар болуп йөрән багшы «атдан дүш» диен сөзи эшденинден, ёргадан өзини ташлады. Ичери гирип, йигитлер билен саламлашды. Чилим бердилер, чай бердилер...

Йигитлерден бири Элбент багша йүзленип:

— Хов, ага, арканда дутарың бар экени. Багшымысың, сазандамысың, шахырмысың? — дийди.

Онда Элбент багшы:

— Хер хайсындан хем бир неме бардыр, — дийди.

— Хер хайсындан бир неме бар болса, бизлер хем бир бөлек гума басылып отуран йигитлер, бизе бир-ики нама айдып берсең, бир-ики саз эдип берсең, — дийди.

Онда Элбент багшы өз-өзине «бу йигитлер хем говы йигитлер экени, «хер ким өз дердини пешәр» дийипдирлер, гел-ә, Сонаның сорагыны шулардан хем сорап гөрейинле» дийип, элинде сазы,

дилинде сөзи, бу йигитлере гарап бир бәш келеме сөз дийсе герек:

Аслы арап атлы бег йигитлерим,
Төвризиң беглери, Сона гелдими?
Жыгалары тил-тил, гөзлери местан,
Төвризиң беглери, Сона гелдими?

Төвризиң дегреси ёлдыр, ёдакдыр,
Үстимизде гурлан чархы-пелекдир,
Энеси хүйридир, гызы мелекдир,
Төвризиң беглери, Сона гелдими?

Төвризиң дегреси доланма даглар,
Яр-ярдан айрылса ах чекер аглар,
Ачылса ләлелер, гүл болса баглар,
Төвризиң беглери, Сона гелдими?

Билбиллер ах чекер гүле етмәге,
Багбан терхос эдер оны тутмага,
Төвризиң дагына сейран этмәге,
Төвризиң беглери, Сона гелдими?

Элбент айдар, саз аркамда баглыдыр,
Сыналарым чапраз-чапраз даглыдыр,
Аслын сорсаң, Генже-Гарабаглыдыр,
Төвризиң беглери, Сона гелдими?

Элбент сөзини тамам этди. Отуранлар:

— Дур энтек, багшы ага, — дийдилер. Булар бири-бирине:

— Бизлер хем Сона гелин дийишип йөрдик. Бу бидөвлет багшы-да Сона дийип барян экени. Бу сазы билен, бу сөзи билен, бу ягшы йигитлиги билен, бу багшы йигитлиги билен бу барка,

бизиң хич хайсымыза Сона гелин ёкдыр,— дийишдилер. Ене бири чыкып:

— Биз баркак Сонаны алҗак шу багшымы?— дийип, гахарланды. Ене бири чыкып:

— Мунын зенини... өлдүрәенимизде болмаярмы..— дийди.

Ене бири:

— Дашарык чыкып төвереге середин, адам-гара ёкмы?— дийди.

Төвереги гарадылар, өзлеринден башга инләр синек ёк. «Өлдүрелиң-де, өлдүрелиң!» болушып, Элбент багшының гулак чекгесине урдылар, Элбент багшы бир янына гышарылды. Ол ян гулак чекгесине раст урдылар, бейлесине гышарылды. Элбент багшы ер серменекләп гитди. Ене бири Элбент багшының дутары билен енсесине урды вели, дутар чым-пытрак болды. Булар уруп, депип, юмруклап өлдүрип барярлар. Элбент багшы «аллаҗанларым, бу бидөвлетлер өлдүрмегиң кастына дүшдилер герек» дийип, өлен киши болуп ятыберди. Бу йигитлерден бири:

— Эй җоралар, бу багшы-ха өлди, гүн батансоң, бир райыша ташларыс, хәзир дашары чыкаялың,— дийди. Булар дашарык тамың гүнешине чыкып, ики бир, ики бир чатлышып:

— Бу бир ягшы йигит экени, өзи болса багшы йигит экени. Несип этсе, Сонаны алҗак экени, несип этмесе гайтҗак экени. Хич зат ёк ерден биз мунын нахак ганына галдык,— дийишип, бирбирине «бу сенден болды-да, сенден болды», урдылар җедели.

Инди хабары Элбент багшыдан алалың.

Элбент багшы гөзиниң тейинден гараса, өзинден гайры инләр синек ёк. Элбент багшы «җуда

ягшы, оңай экен» дийип, дутарының улы бөлеклерини йыгнап, дутарың габына салды. Майда бөлеклерини болса эл яглыгына дүвүп, голтугына салды. Эмай билен гапыдан ышыклап серетсе, ябысы өңкиси ялы гаңтарыклы дур. Элбент багшы раст оңайлап, сычана топулҗак пишик ялы, йыгҗамланып-йыгҗамланып бирден ёрганың үстине зыңды — эериң үстине галып болды. Элбент багшы «асса гачан намарт» дийип, гача-а... Мунын гачып баряныны бир йигит гөрүп:

— Ал гитди-хә, хол гитди... — болушып мунын ызындан ковдылар. Горкан багшы, өзиңизе мәлим, бу ковгылара зыгам этдирмеди. Элбент багшы шол гачып отуршына баякы айдылян гумлукдан гечди, бир токайлыга етди, токайың ичинден бир инче ёл гелди. Бу ёл билен гидиберди. «Инди-хә мениң ызымдан етеслери ёк, гел, бир түңчәни гайнадып мес гөк чай ичейин. Ызындан хем сазымы бежерейин, элимде сазым болмаса, дилимде сөзим болмаса, ким мени танаҗак» дийип, шол токайлыкда дүшди. Токайың гышаршып ятан гуры одунларындан гетирип, чакмагыны чакып, от якды, елимли кәсесини горың гырасында гоюп, елимини юмшатды. Дутарың бөлеклерини еринде җайба-җай гоюп елимлемәге отурды. Дутарының гапагыны даглап, пердесини баглап, киришлерини сазлап, гулакларыны товлады. Дестини дутара каканда токай яңлады. Элбент багшы дутарың сесине хош болуп, уруланына болса гынанып, зар аглап, элинде сазы, дилинде сөзи, бир бәш келеме сөз айдар герек:

Арзув эйләп яра гелип,
Шу болдымы максат маңа...
Бойным буруп зар аглайып,
Шу болдымы максат маңа...

Ышкың лыбасыны гейдим,
Сырымы әлеме яйдым,
Өз дилимден депги ийдим,
Шу болдымы максат маңа...

Отурып гирян агладым,
Кесип җигерим дагладым,
Гитмәге билим багладым,
Шу болдымы максат маңа...

Билмедим ярың хыялын,
Шекер-ширин лебде балын,
Гөрмедим сахыпҗамалын,
Шу болдымы максат маңа...

Бойың узын, каддың элип,
Дурма, яр, бизден уялып,
Ашык Элбент яра гелип,
Шу болдымы максат маңа...

Элбент багшы бу сөзини тамам эденден соң ёрга минип, җылавыны дең тутуп, ёла рована болды. Элбент ол депеден, ол депә ат салып гидип отырды, бирден баякы айдылан гара баглык гөрүнди, эмма «гара чатма» диени хич гөрүнмейәрди. Элбент ене гидиберди. Бир бейик депәниң үстине чыкып төверегине серетсе, хол узакда, бир гырың йүзинде гара япынҗа серилен ялы болуп бир зат гөрүнйәр. Сүр-хә-сүр, бар-ха-бар, янына якынлашса, шол кервениң айдан гара чатмасы болуп чыкды.

Элбент багшы бу чатма еиңе сын салды, үстине товук чыкса чатма ашак отурҗак, пишик чыкса-да. Элбент: «гөрмели гөргимиздир-дә» ди-

йип, ёргадан дүшди, хоржыныны элине алып чатманың ишигинден салам берип барды. Чатманың төринде ики дызы гулагындан бир гарыш ёкары сомалып дуран кемпир отыр. Кемпир Элбендиң саламына алейик алып, оңа сын этсе, Элбендиң аркасында дутары бар. Кемпириң гөвнине «тойдан ядап гелйән багшыдыр, мениң чатмамы чоларак гөрүп совуландыр-да» диен пикир гелди.

Элбент багшы кемпириң чатмасында бир гүн болды, ики гүн болды, он гүн, он бэш гүн болды, хей гайдар ерде гайданок. Кемпириң о ерден, бу ерден чөплэп гетиренже одуныны болса чай гайнадып түкедип баряр.

Кемпир гүнлерде бир гүн:

— Эй оглым, сениң дүшегиң юмшады-ла, мениң бу йыкык чатмамда сен нэмэ хөвэс эдип ятырсың? — дийди.

Онда Элбент багшы кемпириң сорагына жогап берип бэш келеме сөз айтса герек:

Эй яранлар, халайыклар,
Гелип гечмели дүнйэдир;
Гурбы етен гоч йигитлер
Минип, гучмалы дүнйэдир.

Билбил хөвэс эдер гүле,
Көңлим талвас эдер иле,
Яр геленде гүле-гүле,
Гужак ачмалы дүнйэдир.

Гүнбе-гүнден халым бетер,
Дадым хачан яра етер...
Ажал гелсе чалып тутар,
Гүлүп гечмели дүнйэдир.

Элбенди дийр, адам оглы,
Сынамда ышк оды долы,
Гаррылардан йигит бовлы,
Өпүп, гучмалы дүнйәдир.

Элбент багшы бу сөзини тамам эдип:

— Эй мама җан, шу ерден бизиң юрдымыза бир бөлек кервен барды, олар: «бизиң юрдымызың везириниң Сона атлы гелни дул галды» дийип, гүррүң этдилер. «Мен шоның үчин гелйәрин» дийип, Солтанэсен патышаның язан хатыны чыкарып кемпире берди. Кемпир яшлыгында көп окан соватлы экен. Хаты окап гөрүп:

— Эй оглым, мамаң нас пулыны етирсең, бу хызматыңы битирсе герек, — дийди.

Онда Элбент багшы:

— Эй мама җан, шу хызматымы битирсең, герегиң нас пулы болса, оны гайгы этме, — дийди. Бу сөзден соң мама хаты чермегине салып, патышаның хызматына дүңк ясады. Барып хаты патышаның элине берди. Патыша хаты окап гөрүп:

— Эй мама, өзи Солтанэсен патышаның адамсы болса, мениң гаршылыгым ёк. Бар-да Сонаның өзини гөвнет, — дийди. Кемпир Сона гелниң янына бакан өкҗәни гөтерди. Сона гелниң болян җайына барды.

— Вах, Сона җан, гургунҗамысың? — дийип мазалы, сүйҗи сөзлерден гүррүң ачып уграды. Шол бармана гүррүңиниң арасына Элбент багшыны гетирип:

— Эй Сона җан, шейле бир пәкизе мыхман йигидим бар. Өзи бир багшы йигит, хем-де ягшы йигит, сен-де бир гүл, өзиң-де дул. Ол йигит хем бир велаятың арзылы багшысы. Саз-сөхбет билен өмриңи шатлык билен гечирерсиң. Бейдип ба-

шы бош отураныңдан, шоңажык барагасаң нейең маслахат гөрйәрсиң? — дийди.

Онда Сона:

— Эй мама жан, мениң элимде еди айлыжак чагам бар. Шоны ынжытман саклайын дийсе бараярын дийди.

— Эй гузым, сениң бир огланың дәл, етмиш огланың болса-да, ол саклап билжек адам, — дийип, чатмасына тарап тозаберди. Шол гайдышына Элбент багшының янына гелип:

— Эй оглым, патыша разы болды, Сона-да разы болды, сөйүнжими бер! — дийди. Элбент багшы ики саны гызыл тылланы кемпириң этегине ташлады. Кемпир муңа шат болуп: «Эй оглым, ёрганың ардыны галыңрак эт-де галаның гайра дүйбине барыбер, биз хем шол ерде боларыс» дийип, кемпир Сонаның жайына тарап тозаберди. Кемпир шол барышда Сонаның янына барып, докуз йылдан бәри мес болуп ятан шерапдан бир кәсәни долдурып берди, йүзине докуз гат пердәни өртүп, тап-тайын болуп дурды. Элбент багшы хем ёрганы эерләп бәрден барды. Кемпир Сонаны Элбендиң ардына миндирди, Нежеп жаны болса икисиниң арасына берди.

Элбент багшы кемпир билен хошлашып ёла рована болды. Ол хәлки енжилен еринден горка-горка, саг-саламат гечди. Шол гидип отуршына даң-сәхер чагы бир сапалы жая етишди. Гүллер ачылып, билбиллер сайрап, гумрылар оваз эдип, булаклар шарлап хер тарапа акып баяр... Элбент багшы:... «Гел-ә, шу ерде жанымы барлап гөрейин» дийип, бир тер ховзың янында ёрганың башыны чекди. Сонаны, Нежеп жаны атдан дүшүрди. Сона йүзи докуз гат пердели барк уруп дур. Шол ерде Элбент багшы Сона гарап, «Гел

бир назар салышалы» диийип, голында сазы, дилинде сөзи бәш келеме сөз айдар герек:

Мен саңа ашыкдым, билмедиң өзиң,
Маңа бир назарың сал, Сона гелин!
Өлинчәм ашык мен гөрели бойың,
Маңа бир назарың сал, Сона гелин.

Эдип сен делили, болуп сен дарга,[1])
Арамызда гезди бир дилли гарга,
Салсаң алагайыш, минсең гыр ёрга,
Маңа бир назарың сал, Сона гелин.

Этегңе дөкейин дүрли иймиши,
Якаңа дүзейин алтын-күмүши,
Гөзеллер ичиниң сен яшылбашы,
Маңа бир назарың сал, Сона гелин.

Элбент айдар, айланайын өзиңден!
Гоша халларыңдан, гара гөзиңден,
Гужаклап бойныңдан өпсем йүзиңден,
Маңа бир назарың сал, Сона гелин.

Элбент багшы бу сөзини тамам эдип, Сона гелниң ачылышмагына гарашды. Сона гелин хәли хем йүзи пердели дур. Элбент багшы өз-өзине:

— Аллажанларым, мениң бу алып бараным көр, шел, я-да отуран бир лал болса билдимми, шуның йүзини бир гөрейин, — диийип, пердәни екеекеден серипмәге башлады, еди гатыны серпип секизинҗи гатына гезек геленде, Элбент багшының гөзи думанлап гитди. Йүзлери он төрди ги-

---

1) *Дарга (дарыга)* — бу ерде ериң-юрдың еэси, хәким манысында.

җэниң айы кимин, хелал гашлы, мервер дишли, марал йөришли, давут товушлы, кепдериң топук, газ боюн, мурча миян тарып эдип аңырсына чыкар ялы дэл. Элбент багшы:

— Аллаҗанларым, мунын Сонадыгы рас болдов. Мундан бир поса дилэйин, өзиниң ырайы, вагты хошлугы билен берсе алагайын, бермесе терсине гитмэйин, — дийип, Элбент багшының элинде сазы, дилинде сөзи, сэхер чагы Сона гелинден бир поса дилэп бэш келеме сөз дийсе герек:

Бахар болуп яз еллери дегенде
Билбил үркүшмесин, гүл ынҗымасын;
Өссе бадысаба зүлпиңе дегер,
Бир мой айрылмасын, дил[1]) ынҗымасын.

Угрында гезип мен, шемс иле камар,
Зүлпиңе дөкүлмиш мүшк иле анбар,
Билиңе ярашан мурассаг кемер —
Узак багладыгың бил ынҗымасын.

Гуҗаклашып — гол салышып гитмедим,
Ракыпларың тагна сөзин этмедим,
Арман көпдир, гиҗе-гүндиз ятмадым,
Эдеп билен гелйэн гол ынҗымасын.

Багында етишен бакҗалы бары,
Ругсат бер, тирели алма, энары,
Ислесең, тапарсың сөйгили яры,
Иле барып гелен ёл ынҗымасын.

---

1) *Дил* — йүрек.

Элбенди, көйиңде галдым ховая,
Йүзиңи меңзетдим шемс илен ая,
Лебиңден поса бер мен биновая,
Додак терпенмесин, тил ынжымасын.

Элбент бу сөзини тамам эденден соң, Сона гелниң йүзинден айран перделерини жайба-жай гоюп, Сона гелни ве Нежеби ёрганың үстине миндирди. Элбент багшы ёрганы хайдап, илатың бир четинден барды, Оба адамлары Элбент багшының гелин алып гелйәнини гөрүп, патышага сөйүнжи дийип йүвүрдилер. Патыша бушлукчылара сөйүнжи берип, кырк гиже-гүндизлик той башлады. Тойы совуп Сона гелни Элбент багша никалап берип бир ак өе салды. Элбент багшы дөрт янында дөрт багшыны отурдып саз-сөхбете башлады. Элбент багшы билен Сона гелин максат-мырада етдилер.

Айдан-ай гечди, гүнден-гүн гечди, бәякы еди айлык Нежеп еди яшады. Элбент Нежебиң голындан тутуп молла берди. Эртир молла элтип берсе, гүн ортана галман гачып гелйәр. Гүн ортан элтип берсе, пейшине галман гачып гелйәр.

Гүнлерде бир гүн Элбент багшы:

— Эй, бидөвлет оглан, сен окап казы боларын өйдйәрмиң. Сакыдың башымдан совулды. Шу ёрга ядап гелди. Гүн батансоң, ёрганың от-иймини берип, пәкизе бежерип, аркалап гояверн, оглым! — дийди.

Нежеп:

— Ажап боляр, ата, — дийип, өз ойны билен болыберди.

Огланың иши—пишеси ашык, чилик ойнамак билен болды. Агшам гараңкы дүшенсоң урды укыны. Ёрга, бу янка серетмек кайда! Элбент ёрга

ийм-сув бермеги Нежебе табшырып, патышаның чакылыгы билен гидипди. Эртеси гүн гайдып гелсе, ёрга эдил өңкиже дуршы, ийм кайда, сув кайда, аркаламак кайда. Ёрганың ичи болса көвүгип дур. Нежеп болса ойнап йөр.

Элбент багшы:

— Эй Нежеп жан, бәри гел!—дийип чагырды. Нежеп ылгап атасының янына гелди.

— Эй Нежеп жан, ёрганы бири бир яна миндими, я өзиң минип гитдиңми, я ийм-сувына серетмедиңми?—дийди.

Нежеп жан ялан сөзлемегиң ягдайыны тапман:

— Эй ата, мен хемише ёрга середйәрмидим, өзиң нәхили гоян болсаң, ёрга-да шоның ялы дурандыр.

— Эй бидөвлет, мениң өзимден өнен перзент болсаң, бу иши этмездиң!—дийип, огланың якасындан тутуп, хер яңагына бир шапбат урды, огланың гөзинден ялпа от чыкды. Оглан энесиниң янына гачып атды. Элбент багшы огланың ызындан ковуп гелип:

— Эй бидөвлет оглан, сен энеңи арка тутунар болдыңмы?—дийип, элине бир чыбык алып, огланы сайгыламага дурды. Оглан авунжына сычрап бөкди-де гидиберди. Элбент багшы хем гахарына өйден чыкып гидиберди. Оглан бир вагтдан энесиниң янына гелип:

— Эй эне, шу багшы мениң чын атаммы, я ялан атаммы?

— Эй оглым, сениң чын атаң болса, сениң ялы перзенди бейле авундырмазды...

— Эне, мениң чын атам ниреде?

— Балам, сениң чын атаң Генже-Гарабагың патышасының везириди, атаң дүнйәден өтди, бу багшы болса мени шу юрда алып гайтды.

— Эй эне, мен бу хорлугы чекебилмен. Шу үлкеде Ашыкайдың диен уссат бармыш. Хер ким шоның голында еди йыл хызмат этсе максадына етйәрмиш. Мен хем шол халыпаның янына гитҗек. Элбент багшы билен айдышып, мундан арымы алмасам, йүрекде арман галар!

— Оглым, Элбент багшы патышаның улы багшысыдыр. Мунын өңине багшы чыкмаз.

— Эне, оны өвме, оны еңмек болар. Оның гөзини ойса болар, ине мен гитдим!—дийип чыкып өтәгитди. Энеси ызындан ковалашып галаның агзына барды. Шол вагтда бир бөлек кервен гечип барярды. Сона гелин:

— Эй кервенлер, нирәк барярсыңыз?—дийип сорады.

— Онда кервенлер:

— Генҗе-Гарабага барярыс,—дийдилер.

— Генҗе-Гарабага барян болсаңыз, мениң шуҗагаз оглымы ёлда Ашыкайдың пириңкиде ташлап гидебилмезмисиңиз? Мениң оглым шоңа хызмат этмәге баряр.

— Биз хем Ашыкайдыңкыда дүшүп өтйәрис, алып гидерис. Ташла дүйәң үстине.

Сона гелин оглыны дүйә миндирип, ёла салды.

Кервенлер бир нәче гүн ёл йөрәнлеринден соң Ашыкайдының сарайына барып дүшдилер, гетирен совгатларыны Ашыкайдыңа багышлап:

— Эй пиримиз, сизе бир хызматкәр оглан гетирдик,—дийдилер.

— Ашыкайдың пир:

— Барың, гетирен огланыңызы алып гелиң гөрейин,—дийди.

— Кервенлер огланы Ашыкайдың пириң янына гетирдилер. Ашыкайдың пир оглана гарап:

— Эй оглан, нәме максат билен бизи идәп-сорап гелдиң?—дийди.

— Онда Нежеп:

— Эй пирим, мен айдым өвренжек, саз өвренжек, багшы болмак максадым бар,—дийди.

— Эй оглан, сен багшы болжак болсаң, хол ашханадакы догмалар нәме ишлесе, сен хем шолар билен ишләп гезибер,—дийди.

Нежеп жан хем бейлекилер ялы аркасы билен одун чекип гезиберди. Айдан-ай гечди, гүнден-гүн гечди. Эгинлерини танап кесип хамларыны одун сүрүп, бүтин бедени гызыл этене болды.

Гүнлерде бир гүн, ир укыдан оянып: „Аллажанларым, мен хер гүн нахарың йылысы барка өе доланып гелебилмейәрин. Шу гүн ирден гитсем нахар вагтына етишип билмезмикәм“ дийип, одуна гитди. Барып ол ерден, бу ерден бир арка одун чөпләп өе гелйәркә, халыс ядады. Шол ерде аркасыны одуна сөйәп отурды-да Ашыкайдының хызматына гелен гүнини хасапламага башлады. Гөрсе: еди йыл гечип, секизленжи йыла гадам басыпдыр.

Нежеп жан:—Мен энемиң гаргышына галдым. „Гитме, балам!“ дийсе гулак асман гайтдым,—дийип, агламага отурды. Шол отуршына гөзи ука гитди. Дүйшинде кырк эренлер җем болуп, огланың дашыны гушап алдылар. Нежеп жана кырк эренлериң херси бир кәсе шерап берди. Ашыкайдың пириң өзи хем бир кәсе шерап берди.

Нежеп жан ялпа гөзини ачса, пир-де ёк, затда ёк. Оглан гөрен дүйшине шатланып, егдекләп, гаты-гаты йөрәп, ашхананың янына барып, аркасындакы одуны хол бейләк силкип окладыда пириниң янына барды:

— Эй пирим, „товшана догдук депе“ дийилипдир. Җогап берсең, юрдыма гайтсам,—дийди.

Онда Ашыкайдың:

— Эй оглым, еди йыл хызматымы этдиң. Ене саңа еди йыллап айдым-саз өвренмек герек.

— Эй пирим, өңки өвредениң бес. Айдымы-да өзим билерин, сазы-да өзим билерин. Сен маңа ызыма гайтмага җогап берсең боляр.

— Хай, оглым, сен айдым-сазы билйән болсаң, пириң сенден совал сорар, сен хем җогабыны берерсиң, эгер җогап берип билсең пириң саңа ругсат берер, болмаса саңа ругсат ёк.

— Эй пирим, совалыңыз болса сораң.

—Икиси шу ерде совал-җогап айдышмага дурдылар:

Ашыкайдың:—Ол недир ким, ики башлы,
Парасы бар чәреси ёк?
Ол недир ким, бәш йүз йыллык?
Мензили бар арасы ёк.

Неҗепоглан:—Бу дүнйә бир ики башлы,
Парасы бар чәреси ёк;
Ер билен гөк бәш йүз йыллык,
Мензили бар арасы ёк.

— Ол недир ким, хергиз гүлмез?
Ол недир ким, оны билмез?
Ол недир ким, хергиз өлмез?
Турмага мыдарасы ёк.

— Мухаммет мустафа гүлмез,
Надан киши оны билмез,
Лукман хеким хергиз өлмез,
Турмага мыдарасы ёк.

— Ол не мейлисдир араксыз?
Ол не мөвсүмдир ораксыз?
Ол не китапдыр вараксыз?
Галамы бар, гарасы ёк.

— Хакының мейлиси араксыз,
Аҗал мөвсүми ораксыз,
Җебрайыл өзи вараксыз,
Галамы бар, гарасы ёк.

— Ол недир биле битишен?
Бири-бириндеи өтүшен?
Ол недир рызкы етишен?
Учмага мыдарасы ёк.

— Айдыр гүн биле битишен,
Бири-бириндеи өтүшен,
Сымругың рызкы етишен,
Учмага мыдарасы ёк.

— Ол недир ким, мәләр гечер?
Дагы, дашы ялар гечер,
Ол недир ким, дилер гечер?
Ганы акмаз, ярасы ёк.

— Ол булутдыр, мәләр гечер,
Дагы, дашы ялар гечер,
Яман сөздир дилер гечер,
Ганы акмаз, ярасы ёк.

— Ашыкайдың, болма аҗы,
Ол не иймиш, болмаз аҗы?
Ол недир ким бар алаҗы?
Ол недир ким, чәреси ёк?

— Нежеп айдар, болман ажы,
Жан ииймиши болмаз ажы,
Барча ишиң бар алажы,
Шум өлүмиң чәреси ёк.

Бу сөзлерини тамам эденден соң Ашыкайдың айтды:

— Эй оглым, бужагаз совалдан, совал болмаз. Мунын жогабыны ашханадакы догмаларың хеммеси-де билйәндир. Белки сен шолардан өвренменсиң. Мен сенден ене бир совал сорайын, шоңа жогап берсең, саңа гайтмага ругсат берейин, шол совала жогап бере билмесең, саңа ругсат ёк,— дийди.

Онда Нежеп оглан:

— Эй пирим, гөвниң галмасын, ене соражак затларың болса сора,—дийди.

Онда Ашыкайдың Нежебе совал берип, ене икиси йүзбе-йүз отурып айдышмага башладылар:

Ашыкайдың: — Ол не дагдыр, гары гитмез, эримез?
Не дерядыр, долар-дашар йөримез?
Не сакыдыр, өлмез, йитмез, гаррымаз?
Не кервендир, гонуп гечер хатар, хей.

Нежеп оглан — Кап дагының гары гитмез, эримез,
Көңүл деря, долар, дашар йөримез;
Ажал сакы[1]) өлмез, йитмез, гаррымаз,
Жан бир кервен гонуп, гечер хатар, хей.

---

[1]) Сакы—пыяла йөредйән.

— Ол нәмедир, иймән, ичмән чаг болар.
Ол нәмедир, чекилмеен даг[1]) болар?
Ол нәмедир, экме, дикме-баг болар?
Ол нәмедир гол дегмеен солар, хей.

— Мелайыклар иймән, ичмән чаг болар,
Ышкың дерди чекилмеен даг болар,
Гөврәң шәхер, экме, дикме-баг болар,
Ол шейледир, гол дегмеен солар, хей.

— Ол недир ким, хусны зыба, чаг олар?
Ол недир ким, гүн чыкансоң ёк олар?
Ол недир ким, атылмаян ок олар?
Не кемандыр, гол дегмеен долар, хей.

— Мелайыклар хусны зиба, чаг олар,
Гүн чыкансоң ол йылдызлар ёк олар,
Ол кирпикдир, атылмаян ок олар,
Гаш бир кеман, гол дегмеен долар, хей.

— Ол недир ким, ер йүзинде акынан?
Ол недир ким, ерден гөге бакынан?
Ол недир ким, нердивана чыкынан?
Ол недир ким, пелле-пелле инер, хей.

— Ол сув болар ер йүзинден акынан,
Огланлыкдыр ерден, гөге бакынан,
Йигитлик бир нердивана чыкынан,
Гаррылык бир пелле-пелле инер, хей.

---

[2]) Даг—бу ерде от я-да ода гыздырылан зат басылып эдилен яра манысында.

— Ашыкайдын, нәлер гезер ховада?
Нәмәң адын окаярлар догада?
Не бир гушдыр, месген тутмаз бу багда?
Не сайятдыр оңа албай булар, хей.

— Нежеп айдар, көңүл гезер ховада,
Хакың адын окаярлар догада,
Жан бир гушдыр, месген тутмаз бу багда,
Ажал сайят оңа албай булар, хей.

Бу сөзлерини айдышандан соң, Ашыкайдың Нежебе гарап:

— Хай оглым, сен максадына етен экениң, багшы болупсың, жуда ягшы болупсың, сен мениң иң соңкы шәгирдим бол,—дийди.

Нежеп халыпасының сөзине ики болуп билмән:

— Багышла, халыпам, сенден бир дилегим бар,—дийди.

Халыпасы:

— Хай оглым, нәме дилегиң болса диле.

— Эй халыпам, мениң дилегим: асмандан инен гара дутарыңы берсең хем маңа бир ягшы дилег этсең, гөвним битерди.

— Эй оглым, асмандан инен гара дутар хол аркадакы жайда дурандыр, алып гел, кириш перзелерини сазлап берейин,—дийди.

Нежеп бегенжине өкжеси ере илмән ылгап дутары гетирди. Ашыкайдың дутары элине алып, перзесини баглап, киришини сазлады. Мундан соң: „Хич вагт өзиңи улумсы тутмагыл, оглым“ дийип, Нежеп жана пенди-несыхат сөзләп, Ашыкайдың бир бәш келеме сөз айдар герек:

Сен барансоң ша ислейир Элбенди,
Пендим будыр: текепбирлик эйлеме;
Текепбирлик гоч йигиди хар гетир,
Пендим будыр: текепбирлик эйлеме.

Мундан барсаң Эсен шаның гашына,
Алтын җыгасыны санҗар башыңа,
Өзиңден яш ула, деңи-душыңа,
Пендим будыр: текепбирлик эйлеме.

Замана бейледир, ничик замана!
Инди сени хак сакласын амана,
Өзиңден гайрыга ягшы-ямана,
Пендим будыр: текепбирлик эйлеме.

Ашыкайдың айдар, магрыфет шолдыр,
Шеригат, тарыкат бир догры ёлдыр,
Менден саңа соңкы несихат олдыр,
Пендим будыр: текепбирлик эйлеме.

Ашыкайдың бу сөзини тамам эденден соң Нежеп жана ак пата берип: —Ёлың ак болсын, гөвниң пэк болсын, ёлдашың хак болсын, баран еринде ёл аласың, кесбиңден кемал тапасың!— дийип, ёла салды.

Нежеп ёла рована болуп, бир ниче гүн ёл йөреди. Бир кентиң душындан гечип барярка, оңа бир чоры душды.

Ол:

— Ери, оглан, ниреден гелип, нирэ барярсың?— дийип сорады.

Онда Нежеп жан оңа башдан ахыра хабарыны берди.

Онда чоры:

— Эй Нежеп җан, ёлың узак экен, ёл азык

герек болар. Сен шужагаз уны алып ғит,—дийип, бир санач ун берди. Нежеп санажы аркасына атып, ене-де ёла рована болды. Ол бир нәче гүн ёл йөрәнден соң, онын ызындан бир бөлек кервен етди. Нежеп кервенлере салам берди, саламына „алейк“ алдылар. Нежеп:

— Эй агалар, узак ёлдан ядап гелйәрин, бир заман дүйәңизе минип аягымы соватсам болмазмы?—дийди. Онда олар:

— Эй оглан, дүелермизиң йүки агыр, сени миндирере халымыз ёк,—дийип, Нежебиң душындан өтибердилер.

— Эй агалар, онда мениң шужагаз унымы алып гидиң.

— Сениң бужагаз уныңы алып гитсек, ач өлүп галмазмың?

— Хер дүшен ериңизде чай-сув үчин от якарсыңыз ахыры, шол вагт юмрук ялы хамыры ясгылап ожага ташласаңыз, маңа нан болар, мен хем сизиң ызыңызы ызарлап гидер-барарын,—дийди. Кервенлер Нежебиң бу сөзини макул гөрдилер. Олар хер бир дүшен ерлеринде юмрук ялы хамыры ясгылап ожага гөмүп гидйәрлер. Нежеп хем оларың ызындан гараба-гара ызлап гидип, кервенлериң хер гезек дүшен ерлеринде күлиң ашагыны агтарып, яры янан, яры чиг көмечи тапып мыдар эдип бир нәче гүн ёл йөреди. Шол баршына онын өңинден бир агачлык гөрүнди. Нежеп: „ай худая, маңа-да агачлыгың гарасыны гөрмек бар экени“ дийип, шатланды. Агачлыга етиберенде, өңинден бир ёргалы адам чыкды. Ол адам ёрғаның кә омзына, кә сагрысына гамчылап гелйәр. Ёргалы денине гелиберенде Нежеп оңа салам берди. Ол адам Нежебиң саламыны алман, душындан өтиберди. Аңыррак барып ызына серетсе

огланың аркасында дутары бар. Ёргалы: „мунын аркасында дутары бар, шу бидөвлет оглан йөне оглан дәлдир, гел, шунуң хабарыны алып гөрейинле“ дийип, ёрганы ызына өвүрди ве:

— Эй оглан, бәри дур, хабарыңы бер!

— Яңы саламымы алмадың, мени хабара иберипмидиң, саңа хабар берер ялы!

— Болса-да, оглан, гелшиң ниреден?

— Гелшим Ашыкайдың пирден.

— Ашыкайдың пире нәме максат билен барыпдың?

— Багшы болмага барыпдым.

— Багшы болуп билдиңми?

— Багшы болуп билдим.

— Багшы болуп билен болсаң, биз Ашыкайдыңың сенден овалкы етишдирен шәгирди Новруз боларыс. „Тайын уруш“ диенлери, биз сенден бир совал сорарыс, совалымыза жогап бере билсең, багшы боланың, эгер-де жогап бере билмесең, бизде хем бир еди йыл хызмат эдип гитмели боларсың.

Онда Нежеп:

— Сора, халыпа, совалыңы,—дийди.

Ол адам Ашыкайдыңыңка баранда кырк кәсе шерабың гарасыны гөрен, эмма Нежеп ялы кырк бир кәсе шерабы иче билмән гайдан экени. Икиси ёлың үстинде айдышмага башладылар. Новруз халыпа сорамага дурды, Нежеп жан хем элине гара дутарыны алып, оңа жогап берди:

Новруз—Бизден салам болсын гардаш Нежебе,
Ганатланып уча билмен, бу недир?
Алным алып дуран ниже ягыдыр?
Гөзим гөрүп гача билмен, бу недир?

Нежеп—Халпам Новруз, пирден ругсат алмасаң,
Ганатың етирип уча билмес сен;
Алның алып дуран ажал ягыдыр,
Гөзиң гөрүп ондан гача билмес сен.

— Не жамалдыр, не шөхледир, не тапдыр?
Не галадыр, бир лахзада харапдыр?
Не дерядыр, не уммандыр не апдыр?
Катрасындан иче билмен, бу недир?

— Хакың жамалыны гөрсең не тапдыр,
Бир көңүл ынжытсаң, кәбе харапдыр,
Хакыкат уммандыр, тарыкат апдыр,
Шеригат шертинден гече билмес сен.

— Жебрайылың, дурдык ери ниреде?
Оның билен кимлер болды эрада?
Бир тилсим, бир нокат бардыр арада,
Окымышам сече билмен, бу недир?

— Жебрайыл дурдыгы хакың еринде,
Дөрт периште мукаррардыр зеринде,
Үч йүз алтмыш китап пирлер элинде,
Окымай манысын сече билмес сен.

— Ол недир ким, иймей-ичмей дойдылар?
Ол недир ким, ювмадылар гойдылар?
Ол недир ким, дирилейин сойдылар?
Бу не сырдыр ача билмен, бу недир?

— Мелайыклар иймей-ичмей дойдылар,
Ол Мусаны ювмадылар гойдылар,
Несимини дирилейин сойдылар,
Халпам, сен бу сыры ача билмес сен.

— Новруз айдар, аждарханы демиме
Ювдайдым, чекейдим оны кәмиме,
Бир шерапдыр долдурдылар җамыма,
Катрасындан иче билмен, бу недир?

— Небсим аждархадыр, виҗданың дамдыр,
Ниҗе ким сакласаң, билгил келамдыр,
Нежебиң ичдиги кырк-да бир җамдыр,
Тә ругсат болмаян иче билмес сен.

Бу совал-җогабы айдышып болансоңларындан соң, Новруз Нежебе гарап:

— Оглан, багшы болан экениң, мерхаба, уссадыңа рехмет,—дийди. Мундан соң хер хайсы өз ёлына уградылар.

Неҗеп җан ёл билен гидип барярды. Шол барышына сәхер чагында бир боссанлыга етишди. Гөрсе: аҗап бир баг. Мивелер салланышып, япраклар элван уруп, булаклар хер тарапа акып, гүниң шовхы гүле, гүлиң шовхы гүне дүшүп, билбиллер чәх-чәх уруп сайраяр. Аҗап бир сапалы җай. Неҗеп: «Шу ерде бир дынҗымы алайын» дийип, серховзың башына барды. Эгнинден дутарыны айрып серховзың сув алынян текҗесине гирди. Ярыны янан, ярсы чиг чөрегини сув билен иймәге отурды.

Неҗеп наныны иенсоң, гөзиниң халкалары ерине гелип, бейләк, эйләк гөз гездирди. Гөрсе: гара гөрнүм илерде бир бөлек чарва өйлиси отыр. Ол обадан бир яш гелин элине күндүк алып бу багдакы ховза бакан салланып гайдыберди. Ол гелин шол гелишине догры серховзың башына гелип етишенде, оның гөзи бир ялкыма дүшди.

Бу сувың йүзине дүшйән ялкымың эесини гөрүп болмазмыка дийип серховзың төверегине үч—

дөрт айланды. Эмма ялкымың эесини тапып билмеди. Ондан соң якындакы агачларың арасына серетмәге башлады. Шол бармана гүн догды, гушлук галды. Гелин өз-өзине: «Бу агаҗың арасында ялкым нәме ишлейәр. Мен бир байың төринде отуран гелни. „Гидениң намаз вагтыды, гүн догды, гушлук галды, шу вагта ченли нәме ишледиң?“ дийселер, нәме җогап берейин. Гел сувымы алып гайдайынла» дийип, сув алынян текҗә гирсе, баякы ялкым аягының астында пейда болды. Гелин Нежеп огланың герденининң үст ашыры күндүги сува саллады. Шол вагтда оглан геңиргенип бир ян тарапына барды. Яңкы үстине абанып дуран яш гелин онын яңагындан огшады. Оглан уялып ол ян тарапына бакды, гелин ол яңагындан хем огшады. Нежеп җан хениз яңагына совук додак дегмедик оглан, зөвве еринден галып гачмага йүз урмакчы болды. Гелин онын гачҗагыны дуюп, күндүги ховза ташлады-да огланың ики гершининң үстине хопба болды. Нежеп җан: „Аллаҗанларым, бу бир баша дүшен товкы болды, мундан гутулмагың алаҗы болмазмыка?“ дийип, ики элини ики дызына сөйәп, башының усташары гелни ташлады. Гелин бат билен баш аңыр үмедеклэп барып сува сүссүрилди. Нежеп җан: „Мен гел-геле шу ерде гандар болдым герек“ дийип, ховсала дүшүп дурды. Бир вагтдан соң ховзың гүнбатар гырасындан хер герденине юмрук ялы гара палчык гөтерип гелин сувдан чыкды. Язың гүни, ювка дарайы көйнек эзилип гелниң эндамына сырлашып япышыпдыр...

Гелниң өлмәнлигине җаны ара гирен Нежеп җан онын болуп дурушына хезил эдип гүлйәр. Гелниң муңа гахары гелип:

— Эй бидөвлет оглан, сен мени сува йыкып, өзиң аман-эсен гидермиң!—дийип, Нежебиң ызын-

дан ковмага башлады. Ол гелниң гуры-еңил оглан ы тутжак гүманы бармы!

Булар ковалашып ховзың дашына үч-дөрт айланды. Мундан соң Нежеп жан бир депәниң үстине гачып атды-да хекгерилип отурберди.

Гелин:

— Эй бидөвлет оглан, сен-ә маңа етдирмедиң, эмма сениң ызыңдан етжек адамлары тапарын,— дийип, өйлерине тарап ылгап гайдыберди. Гелин шол гелишине өз-өзине: „эй худайым, өйде адам болмабилсейдир" дийип, гелйәрди. Өе гелсе, хер ким өз ишли-ишине даргап гидипдир. Гелин өл гейимлерини чалшырып, бир депәниң үстине чыкса, депәниң гүнешинде үч-дөрт саны йигит отыр. Гелин оларың янларына барды, гөрсе: оларың өңинде үч-дөрт чукуржык-чукалажыгың ичинде үч-дөрт саны гоюн гумалагы, болгусыз гумалак ойнап отырлар. Буларың бири: «богаз болды» диййәр, икинжи бири: „гузлады" диййәр. Гелин буларың ойнына бир мейдан сын эдип дурды. „Богаз болуп" гарны габаряны ёк, «гузлап» бири ики боляны ёк. Гелин аягы билен гумалаклары пытрадып, «шундан хем бир оюн болдымы... Мен сизе тәзе бир оюн тапып гелдим» дийди. Онда бу йигитлер:

— Тәзе оюн диййәниң ниреде?—дийип сорадылар.

Гелин:

— Ол серховзың башында бир кәкили переңоглан бар. Шоны деррев алып гелиң. Мен хәзир өе барып чай-нахар, чилим тайярлайын,—дийди. Ол йигитлер болса ховза тарап ылгашып гидибердилер.

Буларың ылгап барянына Нежебиң гөзи дүшди: „Аллажанларым, бу гелйәнлер шол гелниң хоссар-

ларыдыр, булар мени хөкман өлдирлер“ дийип, горкуп, буларың гарасы гөрүненден: „Агалар, салавмалейким...“ дийип, гыгырып салам берди. Мунуң саламына, алейкине ким гулак салды, ики адам тутуп, гереслэп алып гайдыбердилер...

Нежеп жаның бир токлысы ёк вели, шол гөтерип гелишлерине деми сайы бир жанлы худай ёлы айдып гелйэр. Шол гөтерип гелишлерине оны бир ак өйиң ичине гетирдилер.

Йигитлер ондан:

— Эй оглан, аркаңда дутарың бар. Сазандармың, багшымың, шахырмың?—дийип сорадылар.

Нежеп жан, булардан горкысына өзини болушындан бетер өвди:

— Эй агалар, мениң ялы багшы, сазанда жахан әлемине гелмез!—дийди.

Шол вагтда отуранларың бири:

— Ал элиңе дутарыңы!—дийди. Онда Нежеп жан горкысындан гамыш кимин галпылдап уссадының берен гара дутарыны бир гулакдан дүзүп, саз какмага башлады.

Баякы Нежеп жаны ковалан гелниң отуз чемеси бойдашы, дең-душы барды. Оларың бары бир ере өйиң дашына үйшдилер. Ол вагтда гелинлер: «шулар ялы огланың саз какып дураныны гөрсек хем өмримизе пейдасы бардыр, гелиң, ичерик гирелиң-де ичерик гирелиң» болушдылар. Мундан соң: „Бир сен йигдиң аркасында, бир сен гызың дурмагы мундан өң гелйэн када дэлми нэме“ дийишип, чарваның мес гелин-гызлары, хүсүрдешип ичерик гирдилер ве гелип йигитлериң аркасында бир сеп болуп дурыбердилер. Нежеп жан тэзе етгинжек йигит, гелин-гызлары синңе сын этди, дуран гелин-гызларың арасындан баякы өзиниң сува йыкан яш гелнини танады.

Ол гелин өзге гелинлерден хас тапавутланярды. Нежеп жан өз-өзине: „гел, мен ёра билен шол гелниң аслыны сорайын, сөзимиң башлангыжы хем шол гелин болсын-ла“ дийип, голында сазы, дилинде сөзи, гөр-бак нәме диййәр:

Овал башда мейлисиңде тутулдым,
Сөзле, нәзли гелин, кимиң яры сен?
Өлдүрмекчи болды, гачдым, гутулдым,
Сөзле, нәзли гелин, кимиң яры сен?

Томаша эйледиң мениң ойныма,
Эдеп-экрам билен гелдиң яныма,
Кемерлейин зүлпиң салдың бойныма,
Сөзле, нәзли гелин, кимиң яры сен?

Гөзлериң желлатдыр, кирпигиң хатар,
Билмен шум несибәм нә ере дартар,
Сени гөргеч, дердим гүнбе-гүн артар,
Сөзле, нәзли гелин, кимиң яры сен?

Тарыпың айдайын ягты жаханда,
Овазың дүшүпдир Балх, Бадахшанда,
Сениң дек пери ёк Рум, Испиханда,
Сөзле, нәзли гелин, кимиң яры сен?

Биз хем ашык болдык шол желлат гөзе,
Хакыкат ашыкдыр бу жебре дөзе,
Нежеп, сен сөзлесең өз сөзиң сөзле,
Сөзле, нәзли гелин, кимиң яры сен?

Нежеп жан бу сөзини тамам эденден соң, гелин өз-өзине: „Аллажанларым, бу оглан овал хич зат гөрмедик оглан экени... Шунча мәрекәниң арасында маңа „кимиң яры сен?“ дийип масгара этди.

Болмаса шуның гөзине бир заман гөрүнмәмде нәдеркә?“ дийип, лапба ашак отурберди.

Мәрекә йыгнанан аял-эркек, гелин-гызлар Неҗеп жаны хош оваз гөрүп:

— Айда-вери, җан, хош оваз оглан экениң!— дийишдилер, Неҗеп жан дашыны алып дуран мәрекә гөз гездирсе, баякы сува йыкан гелни мәрекә букуп ашак отыр.

Нежеп җан ене-де сөзини шол гелне йөнелдип бир бәш келеме сөз айдар герек:

Саңа дийсем, нәзли дилбер,
Җаным алды җеллат гөзлер;
Гел-де лебинден поса бер!
Җаным алды җеллат гөзлер.

Биле билмедим хойыңы,
Өзиме кылсам тойыңы,
Гөркезгин чынар бойыңы,
Җаным алды җеллат гөзлер.

Сениң билен бага гирсем,
Чемен баглап гүллер тирсем,
Гол салышып биле йөрсем,
Җаным алды җеллат гөзлер.

Бизден йүзиңи дөндир сен,
Сувсан душманы гандыр сен,
Ашык Нежеби яндыр сен,
Җаным алды җеллат гөзлер.

Нежеп жан бу сөзини тамам эденден, гелниң йүзлеринден бурчак-бурчак дер акып башлады. Утанҗындан туруп-да билмеди.

Башга бир гелин янындакы гелниң гулагына пышырдап:

— Багшы диенлери хер бир зады өзи үчин айдып отыр огшыян,—дийди.

Багшы диениң гулагы мис ялы, эшитгир боляр. Нежеп жан гелниң пышырдысыны эшитди, гел ол гелниң хем гөвни галмасын дийип, бэш келеме сөз айдар болды:

Овалдан сени диймедим,
Арман сенде, нэзли гелин!
Шат болуп ойнап гүлмедим,
Арман сенде, нэзли гелин.

Җыңңырдаян сазың билен,
Билбил дек овазың билен,
Йүз шивели нэзиң билен,
Арман сенде, нэзли гелин.

Нежеп бир дессан баглады,
Кесип жигерин даглады,
Зарыну-пынхан аглады,
Арман сенде, нэзли гелин.

Нежеп бу сөзини тамам эденде, ишикден ики саны атлы гелип: «Хабарлаш» дийди. Ичерден бир йигит товсуп чыкды-да:

— Агалар, нэме хабар герек?—дийди.

Онда ол атлыларың бири:

— Өтерменрэк, бир чилим берсеңиз,—дийди. Олара чилим бердилер, чилим чекип болансоң, дүшмэн гитдилер. Чилим берен йигит: «Эй агалар, оңат айдыҗы багшымыз бар, багшы эшидерис дийсеңиз дүшиң, ат туталы» дийсе-де, дүшмэн гитдилер.

Инди хабары Солтанэсен патышадан эшидиң. Гүнлерде бир гүн, Солтанэсен патыша өз йигитлеринден ики санысыны янына чагырып:

— Эй йигитлер, Элбент багшы болса гаррапдыр. Сиз ата чыкып ил арасыны гезиң. Маңа бир яш багшы тапып гетириң,—дийип, ики саны йигиде буюрупды.

Нежебиң айдым айдып отуран өйине гелип чилим соран ики саны ёргалы, Солтанэсен патышаның яш багшы гөзлемәге иберен йигитлериди. Булар чилим чекен болуп Нежеп жаның сазыны, сөзини ягшы диңледилер. Инди болса Нежеби чарва йигитлериниң элинден алып гитмегиң маслахатыны этмек үчин, өзлерини чола чекдилер. Обадан соварак бир ере барып урдылар маслахаты; бири айтды:

— Эй жора, бизиң узакдакы хызматымыз якын ерде битди. Патышамыза аңры ужы багшы яражак болса, шу оглан ярар, йөне муны бу ерден нәхили ёл билен эле салып алып, гитмегиң маслахатыны бер. Эгер чарвалар бу огланы алып гитмекчи болянымызы дуйсалар, айтдырып отуран багшыларыны бизе бермезлер,—дийди.

Онда икинжи йигит:

— Эй жора, оны хиле билен алып гидерис. Бизиң оны алып гидишимизи не чарвалар дуяр, не-де багшының өзи. Биз мундан доланып барып, ене-де чилим соран боларыс, шол вагт „дүшиң, багшы диңләң“ дийип, хөдүр этселер галаныны мен өзим оңарын,—дийди.

Булар бу ерден уграп ене-де шол өйиң гапысындан барып: „Хабарлаш“ дийдилер. Ичерден бир йигит ылгап чыкды. Гөрсе: ики саны ёргалы жылавы дең тутуп дурлар. Ёргаларың болса тойнакларындан дер акяр.

Яңкы чыкан йигит:

— Агалар, нәме хабарыңыз бар?—дийди.

— Биз-ә өтерменрәк адам, бир чилим берсеңиз,—дийдилер.

Онда ол йигит:

— Агалар, дүшүп багшы эшидерис дийсеңиз, оңат айдян багшымыз бар.

— Жора, багшыңыз-ха диңлемели багшы экен вели, хайп вагтымыз ёк, йөне шол багшыңыз бир эли билен чай, бир эли билен чилим берсе, өмримизе пейдасы боларды,—дийдилер.

Нежеп жан хош гылык, шадыман оглан бир элине чай, икинжи элине чилим алып гапа барды-да:

— Агалар, шейле боланда вагтыңыз хош болса, ине сизе чай, ине-де чилим,—дийип, бирине чай, икинжисине чилим узатды. Буларың бири кәсәни, икинжиси чилими алан болуп, Нежебиң хер хайсы бир голындан тутдылар-да йүзлерини гала тарап өвүрип ёргалара басдылар гамчыны. Нежеп жан ики ёрганың арасында тахя гаян ялы гайып баряр.

Инди хабары Нежеп жаның ховза -йыкан гелниинден алалың. Гелин ол өйден, ол өе йүвүрип:— Хай, йүзи гаралар, шол огланы берип гойберсеңиз, йүзиңиз гара болсын! Ханы гайын атамың аты йындам дәлми, ханы дайымың үч яшары йүврик дәлми?—дийип, кебелек ялы ики бака дараярды. Ол вагтда чарвада ягшы ат ниреде; ябы-сабы, байталсайталың үстине палан, аңры-бәри ташлап отуза голай адам патышаның хемише тап гезип йөрән ёргаларының ызындан ковдылар. Булар ёргаларың гарасыны йитирмән ковуп барярдылар. Ёргалылар етдирмән, гала гачып атдылар.

Оларың ызындан коваң болуп барянларың ара-

сында көпи гөрен пәхимлирәк бир йигит барды. Ол ябысының башыны чекип:

— Эй җоралар, шу ерде бир дурың. Йигитлер, багшыны алып гачан атлылар гала гачып габандылар. Олар мегер болса патышаның атлыларыдыр. Биз бәрден багшымызы бериң диййип барсак, ол бизиң хеммәмизи тохум мурт эдип гырар. Хәзир хем болса „сувың сыгыдыр", бу багшы болмаса, ене-де бир багшы тапарыс. Гелиң, ызымыза гайдалың,—дийди. Олар: „Шу ягшы маслахат-да шу ягшы маслахат" болушып, өз төвеллачылары өз араларындан тапылып ызларына доландылар. Булар өз обаларына гидиберсинлер. Инди хабары Нежеп җандан алалың.

Нежеби патышаның янына элтдилер. Нежеп җан патышага салам берип отурды.

Патыша:

— Эй йигитлер, бу огланы ниреден тапдыңыз?— диййип, йигитлерден сорады.

Онда ол йигитлер:

— Тагсыр патышахым, дашдакы юмушымыз якындан битди. Биз бу огланы пылан чарваның обасындан тапдык, өзи өрән айдыҗы, хош оваз багшы,—диййдилер.

Мундан соң патыша отуз ики эмелдарыны янына чагырып:

— Эй эмелдарлар, бу отуран тарыплы оглан багшы билен айдышып билер ялы үлкеде хей багшы бармы?—дийди.

— Онда отуранлардан бири:

— Эй тагсыр патышахым, шол гарры Элбент багшы болаймаса, юртда багшы галдымы нәме,— дийди.

Онда патыша:

— Барың, шол гарры бидөвледи алып гелиң.

Хәли хем болса оның оглан-ушага депги берерлиги бардыр,—дийип, ики саны ясавулыны иберди. Ясавуллар Элбент багшының гапысына барып:

— Эй багшы, сени патыша чагыряр, сазыңы ал-да йөре!—дийдилер.

«Сазыңы ал-да йөре» дийилен хабар горкулык хабар дәл. Ол багшының хәли-шинди гулагы ганыг болан хабары. Элбент багшы деррев дутарыны хейкеллейин бойнындан асды. Атына минип уграберди. Барып патышаның сарайында атыны баглап, патышаның янына салама барды. Элбент багшы чиңерлип төверегине серетди. Гөрсе: бир яш йигит яны дутарлы отыр. Йити-йити середип, ол отуран огланы шол өзиниң уруп кован етимине меңзетди. Патышаның янында эркинсирән Элбент багшы огланы әсгермезлик эдип, әдикли аягының бурны билен Нежеп жаның аркасына депип гойберди. Шол ерде Нежеп жан өзиниң ялңызлыгыны ятлап, сессиз ювдунып катра-катра гөз яш дөкди.

Патыша муны гөрүп:

— Эй бидөвлет Элбент, бизи пеналап отуран огланы нәме үчин депдиңиз?

— Эй патышахым, депмегимиң башга себәби бар.

— Нәме себәби бар?

— Бу оглан, мени сизиң Генже-Гарабага иберип гетирден аялыңызың элинде гелен еди айлык огландыр. Мен муны бакдым, бежердим, кемала гетирдим. Мениң бир зада гахарым гелип муңа ики шарпык урдым. Шондан бу оглан «мен Ашыкайдыңа хызмат эдип гелип, муны айдышып еңмесем, жанымда арман галар» дийип гитди. Шол гидишинден ине муны шу ерде гөрдим. Бу мениң билен айдышар ялы ким болупдыр!» — дийип, Элбент багшы өвүнип уграды.

Онда Солтанэсен:

— Эй Элбент гарры, огланы хем зор багшы дийип тарып эдйэрлер. Ханы бир айдышып гөр, эгер еңсең огланы нэме эдерин дийсең ыгтыяр сенде. Эгер еңилсең нэдерсиң?

— Эй патышахым, мунуң бизи сазда, сөзде еңжек гүманы болмаз!

— Ханы, еңжек гүманы болмаса, ал элиңе дутарыңы!

Элбент багшы гахар билен дутарыны силтерләп алды-да, Нежеп жана гарап:

— Эй оглан, бизиң билен айдышармысың?— дийди.

Онда Нежеп:

— Айдышарыс!—дийди.

— Айдышсаң, ханы гел шу ере,—дийип, Нежеби өз янына чагырды. Шол ерде икиси ики дутары бир гулакдан дүзүп, саз какышмага башладылар.

Элбент илки башлап, Нежеп оны кован вагтында, Нежеп ондан мүң эссе артык чаляр. Хачан-да Нежеп жан саз башлап, Элбент багшы оны кован вагтында Элбент багшы „патыр-путур“ эдип ыза галыберйэр. Шол вагтда булара сиңе сын эдип отуран Солтанэсен патыша өз өзине: „Бу бидөвлет гарры сазда-ха огландан еңилди, сөзде нэдеркэ?“ дийип отырды.

Элбент багшы саз чалмакда огланың өзинден үстүндигини ачык билди. Ол өз-өзине: „Бу оглан сазда-ха өкделэн экен. Сөзде-де шуның ялы өкделэн болса, мен масгара боларын“ дийип гахары гелди, гөзлери аларды, реңги өчди, муртлары сыхсых болды: „Бу огландан дүнйэниң бинят болан еринден бир хабар сорайын, шоңа нэме жогап берйэркэ“ дийип, Элбент багшы совал сорады, Нежеп жан оңа жогап берди:

Элбент: — Бизден салам болсын ил ушагына,
Адам сапыйылла не шәхер салды?
Не меканда дуруп галам чалдылар,
Ниче йыл жесетде лемъезал галды?

Нежеп: — Дүнйә „чаркөшедир“ орта еринде,
Адама жан инди галам чалдылар;
Озал-ха шәхерлер салынмаз бурун,
Деслапдан Көпәниң шәхрин салдылар.

— Шәхри луты ниче периште йыкды?
Хайсы ерде гурлан Сүлейман тагты?
Хайсы йыл ан хазрет магражда чык-
ды?
Ол не ерде арслан йүзүгин алды.

— Шәхри луты дөрт мүң периште
йыкды,
Ел аркасындадыр Сүлейман тагты,
Лув йылы ан хазрет магражда чыкды,
Ол зинада арслан йүзүгин алды.

— Дүлдүлиң энеси махы-зеңңинден,
Хабар бергин шол дүлдүлиң реңгин-
ден,
Хазрети ресулың овал жеңинден—
Овал зүлпыкары киме чалынды?

— Дүлдүлиң энеси махыдыр-зеңңи,
Мисли семаватдыр[1]) дүлдүлиң реңги,
Эмир Энтер билен эйледи жеңи,
Овал зүлпыкары шоңа чалынды.

---

[1]) *Сема* — Асман.

— Нәден гарадылды Мусаның туры?
Нәден ярадылды Эсрапыл суры?
Ол недир ким, мыдам алнында нуры?
Овал ким таныды, мусулман болды.,

— Ныкабын гөтерди яндырды туры
Көпүкден яралды Эсрапыл суры,
Хазрети ресулың алнында нуры,
Хатыжа таныды, мусулман болды.

— Элбендиниң сөвдижеги дестинде,
Не өлидир, дирилериң кастында?
Ол недир ким, мыдам Басра[1]) үстинде
Не ерде езидиң мыхы ёлынды?

— Бәш вагт намаз гул Нежебиң дес-
тинде,
Өли топрак дирилериң кастында,
Мухаммет мустапа Басра үстинде,—
Магрыпда езидиң мыхы ёлынды.

Эмма булар сөзлерини тамам эденден соң, патыша:

— Нежеп яш оглан, эмма мениң атлы багшымы енди, — дийип, ичинден хайран галды. Патыша отуз ики эмелдарларына гарап:

— Эй эмелдарларым, багшыларың хайсы еңип ве хайсысы еңилди? Буларың арасыны ачып бериң, — дийди.

Онда эмелдарларың көпи гөрен бириси:

— Тагсыр патышахым, сиз бизе бир заман мөхлет бериң, ойланшып, хайсының еңенини биз айтсак, — дийди.

---

[1]) *Басра*—Ыракда бир шәхериң ады.

Патыша:

— Барың ойланың, мөхлет берйәрин, — дийди.

Ондан соң отуз ики эмелдар бир ере йыгнанышып:

— Эй җоралар, бу гарры бидөвлет сазында-да, сөзинде-де масгара болуп еңилди. Эмма Элбент хер ничик-де болса көпден бәри хызмат эдип гелйән гарры багшы патыша багшысыдыр. Элбент багшы еңилсе-де, оны енди эделиң. Ёгса патыша гөзиниң агыны айлап, башымыза ёк күлпети салар... — дийишдилер. Булар бир-бирлерине:

— Догры-да догры, — дийишип патышаның янына бардылар.

— Тагсыр патышахымыз, сизиң гарры багшыңыз эйгердер ялы дәл, — дийдилер.

Онда патыша келлесини яйкап:

— Хәй бидөвлетлер, мениң хайбатымдан яйданып догрысыны айтмадыңыз. Оглан багшы сазда хем, сөзде хем гарры багшыдан өкде чыкды. Патышаны зада дүшүнмейән акмак хасап этдиңизми? Элбент багшы огланың өңинден гачып гутулып билмеди. Барың, тизден огланың эгнине ики саны кимя зерли дон гетирип япың! хем бир җүбүт алтын җыганы гетирип, башына санҗың, — дийди.

Огланың эгнине ики саны кимя зерли доны гейдирдилер, ики саны алтын җыганы башына санчдылар.

Инди Неҗеп җан хас хем гөрнүкли йигит болды.

Мундан соң ол ерде отуранлардан бири:

— Эй патышахым, Элбент багшы көпден бәри сизиң хызматыңызда болуп, багшычылык эдип гелди, кемсинмез ялы оңа хем көне-сөне-де болса бир зат берсеңиз, — дийди. Шол вагт патыша ясавулларының бирине дөрт ярым теңңе чыкарып берип:

— Барың, Элбент багшы үшемез ялы базардан бир дон алып- бериң! — дийди.

Ол ерде отуранлардан ене бири:

— Эй тагсыр патышахым, гарры багшымыза бир җыга-да берсеңиз, — дийди.

Онда патыша яңкы ясавула:

— Бир бакгалың тавусының перинден бирини ёлуп гетирерсиң. Ол хем гарры багшымыза җыга болар, — дийди.

Ясавул:

— Ажап болар, тагсыр, — дийип базара уграды. Ол базарда бир чапанпурушың янына барып, хер еринден-хер еринден пагтасы чыкышып дуран арзан баха бир көне доны сайлады. «Еңилип, сынып галан багша песрәги болмаярмы. Мен хем бу пулдан аяк кирейими алып галайын» дийип бир шайы кем дөрт теңңә шол көне доны алды, галан үч шайыны болса өз кисесине урды.

Ол алан доныны эгнине ясгынҗак атып бир бакгалың янына барды:

— Эй җора, сен тавус гушың перинден бизе сат, — дийдилер.

Бакгал:

— Киме герек?

— Патышамыза герек.

— Ховлыма айланып гөриң, хайсы ерден тапсаңыз перини ёлып алың.

Ясавуллар бакгалың сарайыны барлап тавус гушы тапмадылар. Оның ерине бакгалың еди яшан яшыл хоразының гуйрук елегини ёлуп алып гитдилер, әлтип патышага табшырдылар.

Патыша:

— Ба-ба, ажап җыга, тизден Элбент багшының телпегине санҗың, — дийди.

Элбент багшының эгнине пагтасы чыкышып

дуран көне доны гейдирип, сары гиден телпегинин гасңагына хем хоразың гурук елегинден бирини отуртдылар. Элбент багшы жыгалы телпегини элине алып, сын этди, гөрсе: Нежеп җаның жыгасы ялы дәл. «Нежеп бир яш огландыр, ол жыганың гадрыны нә билсин. Гел, шуңа жыгамызы алышалы дийип гөрейин. Алышса алышаны, алышмаса бу-да бир көөн сөзиң бири боларда», дийип, бәш келеме сөз айтды. Нежеп хем оңа җогап берди:

Элбент: — Сениң җыгаң ики башлы,
Гел, җыгамыз алышалы;
Мен бир пакыр гөзи яшлы,
Гел, җыгамыз алышалы.

Нежеп: — Бу дүнйә хем ики башлы,
Мен җыгамы алышманам;
Гөзден акан ганлы яшлы,
Мен җыгамы алышманам.

— Гүлшен сейлине бармазмың?
Билбилден хабар алмазмың?
Атаң өл дийсе, өлмезмиң?
Гел, җыгамыз алышалы.

— Гүлшен сейлине барар мен,
Билбилден хабар алар мен,
Эйәм өл дийсе, өлер мен,
Мен җыгамы алышманам.

— Ок киминдир? — атаныңдыр,
Яй киминдир? — тутаныңдыр,
Огул малы — атаныңдыр,
Гел, җыгамыз алышалы.

— Хем терсаям, хем жөхидем,
Дине гирмеен мүлхүдем,
Менки, саңа нә бәхбидем,
Мен жыгамы алышманам.

— Элбент дийр, сазым чалманам,
Огул, сен гитсең, галманам,
Нарыза болсаң алманам,
Разылыкда алышалы.

— Нежеп айдар «хоп» сөзим бар,
Илде-гүнде бир ресим бар,
Мен огланам, хөвесим бар,
Мен жыгамы алышманам.

Бу сөзлерини тамам эденлеринден соң, жыгадан тамасыны үзен Элбент багшы:

— Эй алышмасаң терс алыш! — дийип, турдыда Нежеби әдикли аягы билен депди-де чыкып гидеберди.

Нежеп жан шол ерде агламага башлады. Солтанэсен патышаның оңа гөзи дүшүп:

— Эй оглан, сен нәме үчин аглаярсың?—дийди.

Онда Нежеп жан:

— Эй патышахым, шаларың хузурында адалат, деңлик боляр дийип эшидипдик. Эмма сизде ол ёк экен, — дийди.

— Эй оглым, бизиң хузурымызда ничик деңсизлик гөрдиңиз?

— Сизиң шу гарры багшыңызда овалдан галан бир арым барды. Онын үссесине хем ол сизиң гөзиңизиң алында шу ерик гелен вагты мениң аркама бир депди, чыкып гиден вагты ене хем депди. Эмма сиз оңа хич бир зат диймедиңиз.

— Эй оглым, онуң ялы арларың бар болса, Элбендиң ызындан ет-де арыңы ал!

Шол вагт Нежеп жан еринден туруп Элбент багшының ызындан ылгап етди-де онуң сакгалындан орап алып дулугына чалды вели, Элбент багшының гөзиниң өңи учганаклап гитди, ызындан хем гайрарак-гайрарак дуруп, оңургасының ашак этегине бир депди, Элбент гарры хонда барып дүшди. Элбент багшы ятан еринден галып, өйине тарап йитирим болды.

Элбент багшы өйине барыберсин. Хабары Солтанэсен патышадан алың. Патыша тагтының үстинде «аллажанларым, мениң өвгүли багшым Элбент багшыды. Бу хем сандан галып, бир оглан багшыдан еңилен соң, масгара эдип гойбердим. Бу огланы элден чыкармайын, мундан говы багшы я дүш гелер, я дүш гелмез. Иң говысы бу оглана өз юрдымдан бир гыз алып берейин, өрки шу ерде болса, мунуң өзге юрда гидеси ёк» дийип, патыша кырк гиже-гүндизлик той башлады. Патышаның отуз ики эмелдары йыгнанышып гелип:

— Эй патышахымыз, сен кырк гиже-гүндиз той гурасаң, бу тойың багшысы ким болар? — дийдилер.

Онда патыша айтды:

— Кырк гиже-гүндизлик тойың багшысы Элбент багшыны еңен Нежеп оглан болар, — дийди.

Патыша Нежеп жаны чагырып:

— Эй Нежеп жан оглым, сениң сазыңы, сөзиңи отуз ики эмелдар хош гөрди. Сен ят, тур, демиңи, дынжыңы ал. Ондан соң бизе кырк гиже-гүндиз хызмат эдип бер, — дийди.

Онда Нежеп жан:

— Ажап болар, — дийди ве дем-дынжыны алан

соң, кырк гиже-гүндиз хызмат этмек билен болды.

Бу сөз бу ерде галсын, хабары Мылайым хандан алың.

Патышаның бир гарры везири барды, онуң адына хем Эсен везир диердилер. Ол пакыр дүнйәден өтүпди. Ондан бир огул ве бир гыз галыпды. Оглының адына Зивер диердилер, ол йигит атасының орнында везир болуп Сөлтанэсен патышага хызмат эдерди. Зивер бегиң бир етишен аял доганы барды, онуң адына Мылайым хан диердилер. Ол өз башына көшкли, сарайлы, шаханназ бир гызды. Онуң бир гарры энеси барды, ол хем өз башына көшк, сарайлыды.

Гүнлерде бир гүн Мылайым хан көшгинде отырка, гарры энеси гелип:

— Эй балам Мылайым җан, Зивериң гала гиделй бәри бир айдан хем көп гечди. Хемише хер базарда, хепте арасында үстимизден айланып дурярды. Ондан хич хабар болмады. Гүлчемен чорыны иберип, бир хабар тутдурсак, ничик болар? — дийди.

Онда Мылайым хан:

— Ажап болар, — дийип, Гүлчемен чорыны хабар тутмак үчин, Зивериң ызындан иберди.

Гүлчемен чоры дазанаклап, патышаның җайына барды. Гөрсе: үммүлмез кән мәреке йыгнанышып отыр. Бу мәрекәниң орта арасында бир оглан багшы чырлап, айдым айдып отыр.

Чоры:

— Бу вака хачандан бәри? — дийди.

Ол ерде отуранларың бири чорының гурсагындан итекләп:

— Хей, дүнйәден бихабар чоры, бу тойың башланына бу гүн отуз еди гүн болды, — дийди.

— Бу тойыңызың багшысына ким диерлер?

— Бу багша Нежеп оглан дийилйәр.

— Хай-хай ажап оглан экен, — дийип, чоры мәрекә гөзини айлады. Гөрсе: агасы Зивер хем отыр. Чоры шол ерден ызына бакан өкжәни гөтерди. Соңра Мылайым ханың көшгине гелип:

— Эй бибилерим, сизлере сөйүнжи болсын! Зивер патышаның дергәхинде ажап саз-сөхбетлигиң ичинде отуран экен. Патыша отуз еди гиже-гүндизден бәри улы той тутупдыр. Шол тойың ичинде агыр мәрекәниң ортарасында бир кәкилперең оглан айдым айдып отуран экен. Гөрмәге гөз герек, гарап дурмага сабыр, такат герек, — дийди.

Бу хабары эшиденден соң Мылайым ханың энеси өз көшгине гитди.

Инди хабары Мылайым хандан алың. Мылайым хан чорыны өз янына чагырып:

— Эй Гүлчемен, патышаның дергәхиндәки оглан багшыны хер зат эдип мениң яныма гетир, — дийип буйрук берди.

Онда Гүлчемен чоры:

— Эй бибим, сен ол огланы гетирмегиң ёлыны өврет, мен алып гелейин.

— Сен мундан гидип, херемхана гир. Мениң перизат лыбасларымы гейип безен. Элиңе бир тылла садаплы газманы ал. Йүзиңе-де бир чишменди тут. Шол огланың чат маңлайына гечип, ики гөзиңден башга ериңи гөркезме-де үсти-үстине гөз ышаратыны эдибер. Эгер шол огланың гайраты болса, чыкып сениң хабарыңы алар. Эгер мәрекеден чыкып хабар алса, чагырянымы айдарсың хем мениң көшгими оңа салгы берерсин, — дийди.

Гүлчемен чоры Мылайым ханың херемханасына гирип перизат лыбаслары эгнине гейди, гөзине весме чекди, тылла саплы газманы голыңа алып,

Нежеп жаның айдым айдып отуран ерине бакан юмлыгайды. Барып Нежеп жаның яззы маңлайында бир күнжеге гирип, гөзи овадан чоры ышаратышартың үстине гөз какды. Нежеп жан болса айдып отуран айдымыны яңылыберди. Нежеп жан оңа середип:

— Сен я бир ашык, я бир магшук, я-да бир магшукдан гелен дил сен. Дашары чыкып сениң бир хабарыңы алып гелмесем, мениң үчин бир намартчылыкдыр, — дийип, деррев ериндеп турды-да:

— Патышахым, бир арзым бар.

— Нәме арзың бар?

— Тагсыр патышахым, хызматыңыза дүшелим бәри санап отурсам отуз еди гүн болупдыр. Бир сакытым барды, шоны айтмагы ядымдан чыкарыпдырын.

— Айт сакытыңы.

— Мен еди яшымдан бәри бир рекагат намазы каза гоймаярдым. Җогап берсең, отуз еди гүниң казаларыны окап, соңра айдымымы айтмага дурсам диййәрин.

— Оның ялы ишиң болса ругсатдыр.

Нежеп жаның элине сувлы ак күндүк гетирип бердилер. Ол дашары чыкып тәрет гылан болуп, билсе-билмесе-де эгилип галыберди, отуз еди гүниң казасыны бир сув ичер салымда окан болуп гутарды. Нежеп ене ардынҗыран болуп бир булҗум ере бакан уграды. Оның дашары чыкмагына гарашып дуран Гүлчемен Нежеп жаның гапдалындан кеселәп барып:

— Эй Нежеп жан, бәри дур, — дийди.

Нежеп:

— Нәме хабарың бар?

— Айыплашмасаӊ хабарымы саз билен беян эдейин.

— Ханы беян этсеӊ, тиз бол. Адамлар гөрүп, икимизиӊ болушымыза шек гетирмесинлер, — дийди.

Ондан соӊ чоры яка дүвмелерини яздырып, тылла дессели газманы ак гөвсиниӊ үстинде гоюп бир бәш келеме сөз айдар герек:

Овазаӊ арша улашды,
Мылайым хан гелсин дийди;
Сени ызлады, сорашды,
Мылайым хан гелсин дийди.

Сениӊ ёлыӊа бакандыр,
Дагы-хиҗраныӊ чекендир,
Гөзден ганлы яш дөкендир,
Мылайым хан гелсин дийди.

Овазаӊ дүшди иллере,
Дүшүп сен дилден-диллере,
Бар, долан инче биллере,
Мылайым хан гелсин дийди.

Мисли гүлзарыӊ гүлидир,
Шекерден ширин сөзидир,
Эсен везириӊ гызыдыр,
Мылайым хан гелсин дийди.

Махы-табандыр йүзлери,
Сыядан гара гөзлери,
Балдан шириндир сөзлери,
Мылайым хан гелсин дийди.

Ашык ёлындан дәнмейдир,
Дүнйәге ики гелмейдир,
Эглемегин-Гүлчемен дийр,
Мылайым хан гелсин дийди.

Гүлчемен сөзини тамам эденден соң, Нежеп җан айтды:

— Пәхей, эртирден чагырып айтҗак хабарың шумыды! Мен сениң яныңа чыкмага бахана гөзләп, билмедик еримден намаз окан болуп, ит рысвасы болдым. Мен озал хем бир ханың хызматындан гутулып билмейән ериме, ене бир хан нәмәме герек! — дийди

Онда Гүлчемен айтды:

— Эй оглан, ойланмаздан башга сөз айдыберме. Мениң Мылайым хан диййәним гызларың ханы.

— Ол ничик хан?

— Мылайым хан, Мылайым гыз... — дийди.

Гүлчемен чорының Мылайым гыз диен сөзи Нежеп җаның гулагына ярады.

Нежеп җан:

— Инди бу ерде икичәк гүрлешип дурмалы. Тенде жаным аман болса, Мылайым гызың көшгине шам вагтында барарын, — дийди.

Барҗак ёлларыны салгы алып, Гүлчемени ызына гайтарып өзи болса хәлки айдым айдып отуран мәрекесине бакан уграды. Гүлчемен чоры-да бибисине сөйүнҗилемәге өкҗәни гөтерип дүңк ясады.

Хабары Нежеп җандан алың.

Нежеп җан бара-бармана мәрекәниң ортарасында отурды-да: «вах!» диййип йүзин йыкылды. Адамлар аңка-таңка болуп галдылар.

Патыша дура билмән:

— Вах, мениң бу багшыма гөз болдымы, дил

балдымы, не бела урдыка? Ким шуның кеселини аңып, чәресини тапса, ол адамыны салгытдан халас эдип, гапысыны ел ачып, ел япар ялы эдерин, — дийип, патыша бу отуран мәрекәниң арасына жар чагыртды.

Отуран адамларың арасындан «мен» диен хекимлер гелип гөрдилер, гуррандазлар гурра ташладылар. Буларың хич бири Нежеп жаның кеселиниң нәмедигини аңлап билмедилер.

Патыша:

— Мениң сораян үлкелеримде яшаян хекимлер гырылдымы! — дийип дергазап болды.

Ол вагт бири сазанаклап:

— Эй тагсыр патышахым, пылан кентде бир гарры мама бардыр. Лукмандан бәрки хеким шолдыр. Өзи хем йүз он еди яшына етен. Хич ере бармага-да ярамаяр, — дийди.

Онда патыша:

— Тизден бир янкежебе билен елмаяны гурслап, гарры мама ериң тейинде болса-да алып гелиң, — дийди.

Диенинден бәш бетер эдип, гарры маманы янкежебәниң ичине салып, елмаяны сәбидип алып гелдилер.

Гарры маманы гетирип Нежеп жаның баш ужында гойдылар. Гарры мама Нежеп жаның башыны ики дызының үстине алып отурды.

Патыша айтды:

— Эй гарры мама, сен эгер мениң шу багшымың кеселиниң аңырсына етсең, иследик максадыңа етирсем герек. Гарры:

— Аңрыужы кесели болса тапарын, — дийип, патышаны аркайын этди.

Нежеп жан масгарабаз ялы саң гаты болуп ятыр. Кемпир элини силкип алды-да:

— Тагсыр патышахым, багшының кесели мәлим болды,—дийди.

Патыша:

— Ери нәме кесели бар?

— Пәх, пәх, патыша, сениң бу багшыңа ышкың ели чалыпдыр. Мегер ашыкдан дил етипдир.

— Бах, гарры мама, көпи башындан гечирен тебип экениң, — дийди.

Патыша Нежеп җаның баш ужына гелип:

— Эй Нежеп багшы, Нежеп багшы, ханы тур. Сениң алжагың докуз хем болса, алып берейин. Сениң ене үч гиҗе-гүндизин галыпдыр. Оны сов,— дийди.

Нежеп җан өлсе өлҗек вели, вадасында ялан-чы болҗак дәл. Нежеп жаның Мылайым ханың янына бармага вада эденлигинден патышаның хабары ёк.

Нежеп җан патышаның эмрини сындырды.

Патыша Нежебе гатырганып:

— Сен бидөвлет огланы огрылыкда гөрсем өлдүрмесем, жүмриликде гөрсем өлдүрмесем, Солтанэсен патыша адым ите дакылсын! Халайыклар, бу багшының төверегинден турың! — дийди.

Адамлар гүвләп өрдилер. Патышаның буйругы өзиңизе мәлим, Нежебиң тейиндәки кечәни хем силкип алдылар. Нежеп җан шалы саманының үстинде доңан терне ялы мүррелип еке өзи галды. Оның төверегинде сес-үйн ёк.

Нежеп жан «адамлар өйли-өйине дарган болса герек» дийип. огрынча гөзиниң гытагыны айлап төверете гараса, инләр сиңек ёк.

Нежеп жан ятан еринден туруп эгнине дутарыны алды, йүзини гараңка берип, эмай билен дер-

везеден чыкды-да нирдесиң Мылайым ханың көшги дийип уграды.

Баякы Гүлчемен чорыдан алан салгы билен барярка, Нежеп җаның гөзине ики саны көшк гөнди. Нежеп җан бу көшклериң хайсы Мылайым гызыңкы ве хайсы энесиниңкидигини билмән, хайран-серасиме болуп, ики көшгиң арасында Мылайым гызы агтарып элинде сазы, дилинде сөзи бир бәш келеме сөз айдар герек:

Сени гөрмәге гелмишем,
Гөрмегинче гидермием;
Бир ниче нар гүллериңден
Тирмегинче гидермием.

Аҗам илинден гелмишем,
Ганлы җигерим дилмишем,
Мен сениң үчин гелмишем,
Алмагынча гидермием.

Ач, йыкылмыш гапыңы ач,
Ак йүзиңден алайын пач...
Гардашың бойныма гылыч
Салмагынча гидермием.

Нәзли хан сөйгиме бакып,
Ганлы җигеримни якып,
Җыназам гапында окып,
Өлмегинче гидермием.

Сен мени салдың ойныңа,
Вебал, язгым бойнуңа,
Ашык Нежеби гойнуңа
Салмагынча гидермием!

Нежеп бу сөзини тамам этди.

Мылайым ханың гулагына бир оваз гелен ялы болды. Ол көшгиниң үстинде отуран еринден:

— Гүлчемен, Гүлчемен! — дийип гыгырды.

Гүлчемен:

— Нәме, бибим? — дийип гелди.

— Эй Гүлчемен, гулагыма бир якымлы оваз гелен ялы болды. Көшгиң төверeклерине бир гөз айлап гелсең ничик болар.

Ол:

— Ажап, болар, бибим, — дийип, көшгиң төверегини гөзлемәге чыкды. Гөрсе: ики көшгиң арасында, серви агажың саясында Нежеп жан «алмагынча, болмагынча, гүлмегинче» дийип дур.

Гүлчемен Нежеп жаның элинден тутуп:

— Ислеглиң бәрде! — дийип көшге бакан алып гайтды.

Мылайым ханың гөвнине бетгүманлык гелди: „Гүлчемен хем бир овадан чоры, өзини тарашлап огланы башга тарапа совайдымыка? Аягым майып ачдымы!“ дийип, тагтдан өзини ташлап угśwраберди. Гөрсе: Гүлчемен Нежеп жаның голындан тутуп ийдип алып гелйәр. Мылайым хан Гүлчемене гарап:

— Эй Гүлчемен, ол огланың элинден тутуп ийдип гелйәрсиң. Нәме оның гөзи ёкмы? — дийди.

Гүлчемен утанжындан Нежебиң элини гойберип, оны көшге алып гелди.

Мылайым хан Нежеп үчин тагам ве нәз-нygматлар тайярлатды. Ийдилер, ичдилер, хал-ахвал сорашдылар.

Гүлчемен чоры болса өз болян жайына гитди.

Көшкде Мылайым гыз билен Нежеп жан икичәк галдылар. Шол вагтда Мылайым гыз:

— Эй Нежеп жан, мен сениң ат-овазаңы эшидип ызындан Гүлчемен атлы чорымы ибердим. Шондан бәри сениң гелериңе гөз дикип, отурандырын. Инди мени бу ерден бир яна алып гитмесең болмаз!—дийип, тылла дессели газманы ак гөвсиниң үстинде гоюп, бәш келеме сөз айдар герек:

Алыс ерден гелен оглан,
Өзиң үчин ал гач мени!
Йүрек-багрым дилен оглан,
Башың үчин ал гач мени!

Саба болса өсер батлар,
Бизден ег болармы ятлар?
Тебле долы бедев атлар,
Башың үчин ал гач мени!

Тер хынадыр ак голымда,
Биналар сагы-солымда,
Пияда йөрсем ёлында,
Башың үчин ал гач мени!

Мылайым дийр, гара сачлы,
Гара гөзли, галам гашлы,
Мени гойма гөзи яшлы,
Башың үчин ал гач мени!

Мылайым гыз: «ал гач мени» дийип, сөзини тамам эденден соң, Нежеп жан:

— Мениң барара ерим болмаса, батара көлим болмаса, мен сени нирә алып гачайын! Мени патыша ялы адамының хызматындан чагырып, гетирдип, айтжак хабарың шу болян болса, ине, мен гитдим,—дийип, зөвве ериндеи турды.

Онда Мылайым гыз:

— Эй Нежеп жан, сениң нәме максадың болса айдып отур. Хич задың гайгысыны этме,—дийип, йүз мүң жилве билен тавус гуш дек даранып хумаюн дек шиве кылып дыздан көрпе дүшәп, билбагдан текъе-яссык ясады, перени читден докуз гат көрпәниң үстинде айшы-эшрете мешгул болдылар...

Булар шу ятышда еди гиже-гүндиз эшретде болдылар.

Нежеп жан отуз еди гиже-гүндиз шаның багшычылыгында, еди гиже-гүндиз Мылайым ханыңкыда болуп кырк дөрт гиже-гүндизиң укысындан галансоң сүйжи укыда ятыр. Мылайым хан пикирленип: «Мен везириң гызы, бир ялаңач аяк жалатай билен, той-томгы ёк, ника ёк, бейдип ятмагым ялңышдыр. Гел, хәзир хем гич дәл. Бу огланы ковайын!» дийип хыялланды.

Мылайым ене өз-өзине: «Ёк, муны ковмаклыгым акмаклыкдыр. Мундан говы огланы я тапарын, я тапмарын. Гел муны ковмасам-да, укыдан оярып гойберейин» дийип, голына тылла дессели сазыны алып бир бәш келеме сөз айдар герек:

Жаным ажам, балым ажам,
Саба болды, тур гит инди!
Бир болды гүндизим-гижәм,
Саба болды, тур гит инди.

Саба болса агам дуяр,
Ызымыздан ковгы ковар,
Ләшимизден гурт, гуш дояр,
Саба болды, тур гит инди.

Агам дуйса, ол өлдурер,
Гүним гуссая долдурар,
Сырым әлеме билдирер,
Саба болды, тур гит инди.

Бир агам бар, ады Зивер,
Билиндедир күмүш ханжар,
Сени өлдир, мени енжер,
Саба болды, тур гит инди.

Сен хем оглан, мен хем оглан,
Багрым болды дограм-догра ...
Голым яссык, сачым ёрган,
Саба болды, тур гит инди.

Мылайым дийр, дердим чохдыр,
Достымдан душманым чохдыр,
Сенден гайры ярым ёхдыр,
Саба болды, тур гит инди.

Мылайым хан бу сөзини тамам эденден соң Нежеп жан ояныП гөрсе, «гит» сөзинден башга йдылян зат ёк.

«Аллажанларым, бивепаның болжагы шу экенов» дийип бир доныны эгнине гейип, икинжи доныны ясгынжак алып чыкып уграберди.

Мылайым хан:

— Бу оглан нирә барарка?—дийип, Нежебиң ызындан гарап отырды. Нежеп жан өзине бир булжым жай гөзләп барярды. Шол баршына Мылайым ханың энесиниң ортасы ховузлы, кырк танап сейилгә багына барды. Шол ховзың башында, гүллериң арасында бир доныны яссык эдинип, бир доныны-да үстине өртүп ятыберди.

Инди хабары Мылайым ханың энесинден алың.

Мылайым ханың арры энеси багына сейил этмәге чыкмакчы болды. Бага чыкмаздан өң кенизине:

— Эй кениз, бар-да ховзың башларыны тәмизле,—дийди. Кениз барып серховзың башларыны тәмизлемәге дурды. Бирден гүллериң ичинде бир пейкәм әдигиң бурны гөрүнди. Кениз барып доны огланың йүзинден серпип айырды; ынха ак йүзине гара кәкили яйылып, шабырдап билине дөкүлип ятыр. Кениз Нежеп җаның хусны-җамалыны гөрүп, оңа җаны-дилден ашык болды. Хайран-серасиме болуп өзинден гитди...

Бир махалдан эссине гелип:

— Бибим гелер вагты боландыр,—дийип, багың дервезесине тарап барса, бибиси-де гелип етишипдир. Кениз бибисини өңки кадада атдан дүшүрмәге ярамады.

Бибиси:

— Эй кениз, бу гүн йүзиң-гөзиң ничик болупдыр?—дийип сорады.

Онда кениз:

— Эй биби җан, сен сорама. Ховзымызың башындакы гүллериң арасында бир кәкили переңоглан ятан экен. Шоны гөрүп сүңгими саклап билмән сениң яныңа гелдим.

— Бәй, мениң ховзымың башында ятан нә есер оглан. Бар-да ковуп ёк эдип гойбер!

— Эй биби җан, өзиң барып коваймасаң, ол огланы багдан ковмага мениң богуным ысмаяр,—дийди.

Биби:

— Ёгса-да өзим коварын,—дийип серховза бакан уграды. Кениз хем онуң ызы билен уграды. Кемпир барып гөрсе: кенизиң диенинден хем бәш бетер овадан оглан экен.

Кемпир оның хусны-җамалыны гөрүп бейхуш болуп йыкылды.

Кениз „Бибим мениң ялы масгара болмасын“ дийип, оның йүзине гүлап сувыны сепди. Кемпир хушына гелип: „Яшымың соңында бейле яры алла етирди. Бу оглан шу багың эеси болмага мынасыпдыр...“ дийип, кә яшының соңына чакып, кә өз яшыны он төрт, он бәше гетирип, агзының айданыны гулагы эшитмән самрамага башлады. Шол бармана уклап ятан огланың башыны дызының үстине алып, оның йүзинден, гөзинден огшамага башлады. Дишсиз агзың пакгылдысы гөйә диерсиң огланлар паклавук, ярампок ойнаян ялы сес эдйәрди.

Мылайым хан болса көшгиниң үстине чыкып бәрден середип отырды. Ол бу болуп дуран вакаларың хеммесини гөрди.

Мылайым хан:

— Аллаҗанларым, кемпир келлеси гызып барышына, мениң ярымы хеләк этмесин. Ол оглан мениң ярымдыгыны кемпире дуйдурайын,—дийип, энесине гарап бир бәш келеме сөз айдар герек:

Эне җан, арзым айдайын:
Яр мениңки, яр мениңки!
Бейле бетнам иш боларми?
Яр мениңки, яр мениңки.

Гарры, сениң бахры-базың,
Земистандыр инди язың,
Көлден учан губа газың,
Яр мениңки, яр мениңки.

Не сөвдага дүшен башдыр,
Гөзден акан ганлы яшдыр,
Өпмеклик не мүшгил ишдир...
Яр мениңки, яр мениңки.

Гөвним мүң гуссая долар,
Хазан уруп меңзим солар,
Билмесең гиевиң болар,
Яр мениңки, яр мениңки.

Бара билменем яныңа,
Гиребилменем доныңа,
От салма ширин жаныңа,
Яр мениңки, яр мениңки.

Мылайым дийр, дердим тәзе,
Йүрегимни гойдың көзе,
Бейле жебир этме бизе,
Яр мениңки, яр мениңки.

Мылайым хан бу сөзини тамам этди. Кемпир ятан еринден келлесини галдырды. Мылайым ханың айдян сөзлеринден гөвнине гүман гидип:

— Бу гыз „яр мениңки, яр мениңки“ дийип, чырлаяр вели, шу багда ятан оглан билен бир сыры бардыр. Бу ятан гөр нирәниң жемендеси! Зивере хабар берип, бу огланы багдан ковмак герек,—дийди. Мундан соң кенизи янына чагырып:

— Эй кениз, тиз бар-да Зивере хабар бер. Бу огланы юртдан чыкарсын я-да дара чекдирсин,—дийди. Алачсыз кениз Зивер беге барып, хемме болан иши хабар берди. Зивер бег үч-дөрт атлыны янына алып, бага гелди ве ятан огланың бойнына атың танапыны салып, ата сүйредип, патышаның хузурына элтди. Зивер бег патышага:

— Эй тагсыр патышахым, шол бидөвлет оглан мениң энемиң багына гирип иенини ийипдир, иймедигиниң хем шахаларыны дөвүп вес-вейран эдипдир,—дийип, шикаят этди.

Онда патыша Зивере гарап:

— Оның ялы болса, элтип кырк пещаба табшыр, деррев дара чексинлер!—дийди.

Зивер Нежеп җаны кырк пещаба элтип:

— Патышаның буйругы-муны деррев дара чекмели!—дийди.

Кырк пещап Нежеп җаның бойнына гыл танап салып, улы ёлың гапдалындакы дар агаҗының тейине алып бардылар.

Нежеп җан дар агаҗының астында бойныны буруп, шол ерде бир бәш келеме сөз айдар герек:

Башымда гуралды дүнйә базары,
Нежеп гола дүшди, кыямат болды...
Киме дат эдейин киме харайы!
Нежеп гола дүшди, кыямат болды.

Нежеби шу ерде дара чекерлер,
Я өлдүрип, гызыл ганым дөкерлер,
Тел-тел эйләп гара багрым сөкерлер,
Нежеп гола дүшди, кыямат болды.

Нежеп диер, яр ёлына баш гоюп
Ким өтди дүнйәде дидардан доюп?
Ал яңак үстине кәкилин яйып,
Нежеп гола дүшди, кыямат болды...

Нежеп җан бу сөзини тамам этди.

Пещаплардан бири:

— Бу оглан гөз гыйып дара чекер ялы оглан дәл экен, гелиң, шу ишиң соңы ничик боляр, эн-

тек гарашалың,—дийди. Пещаплар: „шу догрыда-шу догры!“ болушып, огланы дара чекмәге эллери барман дурдылар.

Солтанэсен патышаның Ахмет бег атлы бир серкердеси барды. Ол өзге бир үлкеде яшаярды. Патыша тоя башламазындан өң: „Мениң айдыҗы багшым бар. Кырк гиҗе-гүндиз той башлаярын. Эгер той гөрерин, багшы диңләрин дийсе, янының атлылары билен гелсин“ дийип, оңа чапар атлы иберипди.

Пещаплар Неҗеби „асарысмы, гарашарысмы?“ дийип, дар агаҗының тейинде энтеше болуп дуркалар, бирден Ахмет бег кырк атлысы билен дар агаҗының душындан гелди. Гөрсе: дар агаҗының төверегинде улы үйшмелең бар.

Ахмет бег атлыларына гарап:

— Сиз гала тарап сүрибериң. Мен шу дар агаҗының тейинде нәме вака барлыгыны бир барлайын,—дийип, атың башыны өврүрди.

Ахмет бег дар агаҗының янына гелсе, кырк пещап бир огланы дара чекмәге хәзирленип дур.

Ахмет бег:

— Эй пещаплар, сизиң бу дара чекҗек боляныңыз ким?—дийип сорады.

Онда пещаплардан бири:

— Бу оглан патышаның айдыҗы багшысы. Өлүмли дийилип бизиң элимизе табшырылды. Биз хем ненең-ничик боларка дийип гарашып дурыс.

— Бу оглан өлүм җезасы берер ялы гүнә этҗек оглана меңземейәр. Огланың геймлерини гейдириң. Өлдүрмегиңиз бейледе дурсын, эгер шу оглана аграмлы сөз айтсаңыз хем, сизлери тохуммурт эдип гырарын!—дийип, уграмакчы боланда, Неҗеп җаның элинде сазы болмаса-да, дилинде

сөзи, бойнында гыл танап Ахмет беге гарап зар-зар аглап бир бәш келеме сөз айдар болды:

Эй яранлар, халайыклар,
Мени азат эт, Ахмет бег!
Огурлык маңа төхметдир,
Мени азат эт, Ахмет бег!

Бардым Мылайым янына,
Ракыплар сувсан ганыма,
Делалат бол шу җаныма,
Мени азат эт, Ахмет бег!

Мен ашыгам гызыл гүле,
Етишдиң кырк йигит биле,
Бар-да мени шадан диле,
Мени азат эт, Ахмет бег!

Гызыл гүлем, гырмызыям,
Гызыл гүлден хем арыям,
Мен биревиң ялңызыям,
Мени азат эт, Ахмет бег!

Генже-Гарабагдыр җайым,
Агзымдан чыкандыр айым,[1]
Сени етирди худайым,
Мени азат эт, Ахмет бег!

Асмана етмеди дадым,
Сени етирди пе[illegible]
Ашык Нежеп [illegible]рлер адым
Мени азат эт, Ахмет бег!

---

1) *Айым*—ахым.

Нежеп жан бу сөзини тамам эденден соң, Ахмет бег дергазап болуп патышаның хузурына барды. Салам ёк, алейк ёк, патышага йүзленип:

— Эй ага, ага болсаң бол вели, сениң бу эден ишиң нәме?—дийди.

Онда патыша:

— Ахмет жан, эйгиликми, нәме иш эдипдирис?—дийди.

— Сениң шу эден ишиң эйгилик болдыгымы. Айдыжы багшым бар дийип, мени алты айлык ёлдан чагырып хеләк эдип гетирдиң. Сениң айдыжы багшыңы болса бу гүн дар агажының тейинде гөрдим, тойыңы болса яса өвүрипсиң, бу нәме болдыгы?

— Эй Ахмет жан, ол оглан өлүмлидир, оны бишек өлдүржекдирин!

— Ага, өлүм гүнәли бир, ики адамыны дилесек, биз сенден алып билерисми?

— Эй Ахмет жан, өз жанымы дилесең берейин, башга хер ничик дилегиң болса битирейин, эмма ол оглана өлүм жезасыны бермеги худай янында вада эдендирин. Оның гүнәсини асла багышламак болмаз!—дийди.

Ахмет бег патышаның жылавыны беркирәк гөрүп: „аллажаным, бу бидөвлет ол огланы бержек дәл герек, болмаса, муңа башга бир акыл тапайын" пикири билен:

— Эй ага, саңа башга бир арзым бар,—дийди.

Ша:

— Айт арзыңы,—дийди.

— Эй ага, үч гүнлүкче патышалыгыңы бер, мен үч гиже-гүндиз той тутуп, шол багшыңы бир айтдырып диңләйин,—дийди.

Онда патыша:

— Ажап болар, Ахмет жан,—дийип тагтындан дүшүп, херемлериниң арасына гитди.

Ахмет бег шахана лыбаслар гейип тагтда отурды. Ол „үч гүн тойым бар“ дийип жар чагыртды, узага чапар атлы иберди.

Мылайым ханың көшгине голайлан жарчының бири: „Патышаның эртеден аңрык үч гүнлүк тойы бардыр, хав! Патыша багшысыны үч гиже-гүндизләп айтдыржак. Ызындан патыша оны өлүме бержекмиш. Шу хабары эшидип бармадыгың башы өлүмли, малы-талаңлыдыр, хав!“—дийип өтиберди.

Мылайым хан бу хабары эшидип, битакат, биарам болуп оның йүрегине ховул дүшди:

— Аллажанларым, ярымы гөрмән галжак болдым герек,—дийип, херемханасына гирип, перизат лыбасыны гейип безенип уграды. Ёлда бир гарры мама саташды. Мылайым хан оңа „йөр мама жан, тоя барсаң“ дийип, голындан тутды-да иденекледиберди. Гарры мама:

— Ассарак йөре, балам,—дийди.

Мылайым хан:

— Сениң ассарак йөрешиң гөрдик,—дийип дери сүйрән ялы сүйрәп мәрекәниң бир гырасына элтип ташлады.

Нежеп жан өзи үчин өлүм базары гуралан тойда жошуп айдып отыр.

Мылайым хан Нежеп огланың хусны-жамалыны гөрүп такат берип дура билмеди.

— Мен Нежеп жан билен еди гиже-гүндиз хемра болдым. Мунуң еле тарапына гечип дурайын. Эгер ол мениң юпар ысымы дуюп, маңа бир сөз атса, өлсем-де шунуң билен биле өлейин. Эгер мениң бу ере гелениме дуймаса ве хабар гатмаса, өз аягындан өзи тозап гиден ялан ашык болар!—дийип, Нежеп жаның еле тарапына гечди,

Нежеп җаның баякы еди гиже-гүндиз өвреншен ысы бурнына гелди.

Нежеп җан ярының геленини билип Мылайым ханы гөзи гөрмезден:

— Эй гөзиңе дөнейин, өлүм базары гуралан тойыма сен-де гелдиңми?—дийип, мәрекәниң ортасында отуран еринден бир бәш келеме сөз айдар герек:

Гитме, гитме, сенден хабар алайын,
Гөзлери мессаным, тоя гелдиңми?
Сөйгүлим адыңа ашна болайын!
Хем багы-боссаным, тоя гелдиңми?

Сенсиз ягты гүним маңа эрир шам,
Бичәре мискинем, дертлидир сынам,
Хем багым, боссаным, генҗим-хазынам,
Билбил гүлүссаным, тоя гелдиңми?

Бу ышкың аташы якды магражы,
Мухупбет сүйҗидир, айралык ажы,
Гөзимниң рөвшени, депәмиң тәҗи,
Хем багым, боссаным, тоя гелдиңми?

Бир эҗиз бендәң мен, чекдирме дара,
Җан шәхрини саңа берейин пара!
Гойның ичи меңзәр паслы-бахара,
Алма зенехданлым, тоя гелдиңми?

Ашык Нежеп яр ёлында баш гоюп,
Ким өтди дүнйәде дидардан доюп!
Ал яңак үстинде зүлпини яйып,
Тагты-Сүлейманым, тоя гелдиңми?

Нежеп жан сөзини тамам эденден соң, Мылайым хан:

— Эй Нежеп җан, инди сен сөз гатдың, сениң билен биле өлмедик намарт болса герек,—дийип, мәрекәни ояна-буяна силтерләп, Нежеп җана голайлашып дурыберди. Нежеп жан Мылайым ханың уялып дураныны аңып:

— Эй сөйгүлим, уялып, кимден вехм эдип дурсың. Яныма гел,—дийип бир бәш келеме сөз айдар болды:

Сөвдигим, кайдан гелер сен?
Ёлыңа гурбан болайын!
Кайсы улусдан болар сен?
Илиңе гурбан болайын!

Пережәң ерден сүйрәр сен,
Сен кимден йүзиң бүрәр сен?
Сөвдигим, нәге дурар сен?
Йүзиңе гурбан болайын!

Нала-ха, сөвдигим, нала,
Мегер пейманамыз дола...
Мени шитде кимин ора,
Билиңе гурбан болайын!

Долдур-ха, сөвдигим, долдур,
Мегер пейманамыз шолдыр,
Гул Нежеби өзиң өлдүр,
Элиңе гурбан болайын!

Нежеп жан бу сөзини тамам эденден соң, Мылайым хан онуң янына гелип:

— Эй сөйгилим, өлүмден горкуп „өзиң өлдүр“ дийип намартчылык эдип отурма. Хайсымыз өле-

нимизде нәме... бәри ал элиңдәки дутары!—дийди. Онда Нежеп жан:

— Эй сөйгүли нигәрим, мениң йүрегимде бир: же сөз бар, шоны хем айдып ондан соң дутарымы саңа берейин,—дийип бәш келеме сөз айдар болды

Серинe дөнейин гүл йүзли ярым,
Өзиң өлдүр, мени берме желлада!
Гиже-гүндиз мениң сен интизарым,
Өзиң өлдүр, мени берме желлада.

Ша желлат буюрмыш мениң кастыма,
Киши бейле гич гелерми достына?
Үч гүнден элтерлер дарың астына,
Өзиң өлдүр, мени берме желлада.

Томаша эйледиң мениң ойныма,
Эдеп-экрәм билен гирдиң гойныма,
Үч гүнден соң аркан дүшер бойныма,
Өзиң өлдүр, мени берме желлада.

Нежеп диер, арзым дийдим ханыма,
Ал ханжары, боя гызыл ганыма...
Хич рехмиң гелмесин ширин жаныма,
Өзиң өлдүр, мени берме желлада!

Нежеп жан бу сөзини тамам этди. Ондан соң Мылайым хан Нежебе гарап:

— Эй Нежеп жан, «өлүмден горкма» дийип, мен саңа яны айтдым, эмма сен ене-де желлат-пеллат дийип, сөзиңи гайталаярсың. Бәри ал элиңдәки сазы!—дийди.

Нежеп жан дутарыны Мылайым хана берди. Мылайым хан дутары голына алып, ак гөвсиниң үстинде гоюп:

— Эй халайыклар, гардашлар, доганлар, дайыегенлер, мен шу гүн шу оглана гурбанлык болмага гелдим,—дийип, бир бәш келеме сөз дийсе герек:

Эй яранлар, халайыклар,
Нежебе гурбана гелдим...
Арзым эшит ханлар, беглер,
Нежебе гурбана гелдим!

Тагаларым, тагаларым,
Хасса болсын сагаларым,
Эшидиң, бег агаларым,
Нежебе гурбана гелдим!

Ахыларым, ахыларым,
Сувда гезен махыларым,
Эшидиң, бег-дахыларым,[1])
Нежебе гурбана гелдим!

Сәхериң даң йылдызыем,
Эсен везириң гызыем,
Мылайым ханың өзием,
Нежебе гурбана гелдим.

Мылайым хан бу сөзини тамам этди, отуран халайык муңа хайран галды.

Ахмет бег отуран мәрекә гарап:

— Эй халайыклар, бу ничик иш болды?— дийди.

Отуран җемагат:

— Бу багшы, бир баг огрысы болман, ашык-магшук боларды,—дийдилер.

---

1) *Дахы*—(дахи)—гениал, улы, ёлбашчы.

Онда Ахмет бег:

— Сиз отурың, мен патышаның янына бир барып гелейин,—дийди.

Патышаның янына барып салам берди. Патыша саламына алейк алып:

— Ери Ахмет бег, тойыңы саг-аман совдыңмы?—дийди.

Ахмет бег:

— Тагсыр патышахым, тойымы саг-аман совдым вели, хапа болдык.

— Сиз мениң саглыгымда нәмеден хапа болдыңыз?

— Сизиң баг огрысы диен огланыңыз Эсен везириң Мылайым атлы гызы билен ашык-магшук экен. Ол гыз агыр мәрекәниң ичине гелип „Нежебе гурбана гелдим!" дийип өзини Нежебиң үстине оклады. Өлдүрсең, икисини хем өлдүрмели, ёгсам-да икисини хем азат этмели.

— Икисини хем өлдүрерин!—дийди.

Ахмет бег:

— Тагсыр патышахым, жан яләжак везириңизиң гызыны бир оглан билен өлүме бермек халк ичинде сизиң үчин яман ат болжак, өз халкың-да яман гынаняр,—дийди.

Патыша:

— Башга задың гынанжыны айтмак герек дәл, эмма сен шол оглан билен гызы узак ере йитирим эдип, мениң үлкәмден чыкарып ёк эт!—дийип буюрды.

Ахмет бег:

— Ага, мениң юрдымдан даш юрт ёк, ругсат берсең мен алып гидиберейин,—дийди.

Патыша:

— Шолары гөзиме гөркезмесең боляр!—дийди.

Ахмет бег:

— Баш устине, ага. Олары сениң гөзиң гөрмез ялы ере алып гидип ёк эдерин,—дийип, шаның янындан туруп гайтды. Соңра той болян җая гелип Нежеп жаны ве Мылайым ханы кырк атлысы билен өз велаятына алып гайтды.

Булар бир нәче гүн ёл йөрәп Ахмет бегиң велаятына етишдилер. Ахмет бег кырк гиже-гүндиз той-томаша эдип, Мылайым гызы Нежеп жана никәлап бердилер. Олар мырат-максатларына етип, айш-эшрете мешгул болдылар.

EB_1943_AKS_1024

КИТАБЫҢ ИЧИНДӘКИЛЕР

Сах.

1. Сөз башы . . . . 5.

2. Нежеп оглан дессаңы . . . . *I* 13

... ССР